

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
Filozofická fakulta
Katedra bohemistiky

Lucie Doleželová

Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve sdělovacích prostředcích

**PŘECHYLOVÁNÍ NÁZVŮ PROFESÍ V SOUČASNÉ
ČEŠTINĚ**

FEMININE NAMES FOR PROFESSIONS IN CONTEMPORARY CZECH

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.

OLOMOUC 2011

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci vypracovala samostatně a použila jen uvedené literatury a elektronických zdrojů.

V Olomouci dne 28. 4. 2011

Podpis:

Poděkování

Na tomto místě chci především poděkovat vedoucímu mé bakalářské práce PhDr. Ondřeji Bláhovi, Ph.D. Děkuji také studentce KAA FF UP Evě Bujnochové za překlad anotace této práce do anglického jazyka.

Obsah

I.	Úvod.....	6
II.	Teoretická část.....	10
1.	Sexus, genus a gender.....	10
1.1.	Vztah sexu a genu u pojmenování živých bytostí v češtině.....	10
1.2.	Teorie příznakovosti a nepříznakovosti u gramatické kategorie rodu.....	13
1.3.	Gender a generické maskulinum.....	14
2.	Tvoření jmen přechýlených v češtině.....	17
2.1.	Přechýlená jména s příponou -K(A).....	20
2.2.	Přechýlená jména s příponou -IC(E)/-NIC(E).....	23
2.3.	Přechýlená jména s příponou -(K)YN(Ě).....	24
2.4.	Přechýlená jména s příponou -OV(Á).....	25
2.5.	Přechýlená jména s příponou -N(A).....	26
2.6.	Přechýlená jména s příponou -(A)ND(A).....	27
2.7.	Přechylování ženských jmen v mužská.....	27
2.8.	Přechylování konverzí.....	28
3.	Morfonologické alternace při tvoření jmen přechýlených.....	29
3.1.	Morfonologické alternace u jmen přechýlených s příponou -K(A).....	31
3.2.	Morfonologické alternace u jmen přechýlených s příponou -IC(E)/-NIC(E).....	32
3.3.	Morfonologické alternace u jmen přechýlených s příponou -(K)YN(Ě).....	33
3.4.	Morfonologické alternace u jmen přechýlených s příponou -OV(Á), -N(A) a -(A)ND(A).....	33
4.	Český národní korpus.....	34
4.1.	Korpusová lingvistika.....	34
4.2.	Český národní korpus.....	35
4.2.1.	SYN2010.....	36

III.	Výzkumná část.....	39
1.	Metodika výzkumu.....	39
1.1.	Seznam profesí.....	42
2.	Potíže při vyhledávání názvů profesí v ČNK.....	47
2.1.	Původní zamýšlená metodika výzkumu.....	47
2.2.	Potíže při vyhledávání názvů profesí v SYN2010.....	48
3.	Zastoupení jednotlivých přechylovacích přípon v seznamu profesí.....	51
3.1.	Názvy profesí s přechylovací příponou -K(A).....	52
3.2.	Názvy profesí s přechylovací příponou -IC(E)/-NIC(E).....	54
3.3.	Názvy profesí s přechylovací příponou -(K)YN(Ě).....	55
3.4.	Názvy profesí s přechylovací příponou -(A)ND(A).....	56
3.5.	Přechylování názvů profesí konverzí.....	56
3.6.	Slovotvorné dublety a trojtvary názvů profesí.....	57
4.	Zastoupení morfonologických alternací v seznamu profesí.....	60
4.1.	Morfonologické alternace u jmen přechýlených s příponou -K(A).....	60
4.2.	Morfonologické alternace u jmen přechýlených s příponou -IC(E)/-NIC(E)...	61
4.3.	Morfonologické alternace u jmen přechýlených s příponou -(K)YN(Ě) a -(A)ND(A).....	61
5.	Generické maskulinum versus jména přechýlená.....	62
5.1.	Snaha o zviditelnění ženy v jazyce.....	65
IV.	Závěr.....	67
V.	Seznam zkratk.....	70
VI.	Anotace.....	71
VII.	Literatura a zdroje.....	73
VIII.	Přílohy.....	78

I. Úvod

Dnešní svět je neustále v pohybu. Co platí dnes, nemusí platit zítra. Především v předminulém a minulém století se s nástupem modernizace, zahrnující rozvoj vědy a techniky, a následně globalizace, naskytly široké veřejnosti dosud nevídané možnosti.

Ženy se dokázaly těchto nových příležitostí velmi zdatně chopit. Začaly se účastnit veřejného života, zapojily se aktivně do národně obrozeneckého hnutí, vydobýly si právo na vzdělání i právo volební, už nechtěly být jen dobrými hospodynkami, ale chtěly mít ve společnosti větší „slovo“. Dožadovaly se akceptace rovnoprávnosti postavení žen a mužů ve společnosti. Dosáhly toho už při ustavování Československého státu, jehož právní normy byly od počátku koncipovány a formulovány genderově neutrálně. V prohlášení nezávislosti Republiky československé z 18. 10. 1918 se píše: „Ženy budou postaveny politicky, sociálně a kulturně na roveň mužům, v ústavní listině z r. 1920 je § 106 Výsady pohlaví, rodu a povolání se neuznávají.“ (Kuchařová – Zamykalová, 1998, s. 3)

Ženy se mohly nyní věnovat nejen své rodině, ale měly najednou možnost nahlédnout, ale co je důležitější, směly i vstoupit, do dosud uzamčené „třinácté komnaty“: do světa kvalifikovaných profesí a do světa politiky, které byly dříve pouze doménou mužů.

V tomto místě bychom stručně zmínili, co je to profese. Podle J. Havlové (1996, s. 25–26) jde o specifickou skupinu povolání, která je založena na dlouhém procesu přijetí teoretického vědění, které je základem profesionální aktivity. Američtí sociologové hovoří o „professions“, což v překladu do češtiny znamená nejen „povolání“, ale také „vyznání“. V češtině nenacházíme adekvátní výraz a lze tedy používat termínu profese. Profesionalismus je v naší společnosti především chápán ve smyslu odborně, dobře a na vysoké úrovni vykonávané práce.

A právě s průnikem žen do mnoha oblastí lidské činnosti, kam jim byl dříve vstup odepřen, vznikla i potřeba vytvářet pro tyto ženy nová pojmenování, nové názvy profesí pro ženy, pokud již nebyly dříve vytvořeny.

A tak jsme se mohli stále častěji setkávat s *jeřábnicemi, hornicemi, topičkami, elektrikářkami, klempířkami, ještěrkářkami, lokomotivářkami* a mnoha dalšími zaměstnanými ženami. Pomiňme okolnosti, které vedly ženy tyto profese vykonávat, a máme před sebou výtečný příklad, kdy vyvstala potřeba vytvářet nová pojmenování. Ale na druhou stranu se dnes už nesetkáme ani s tak milým pojmenováním ženské profese, jakým je *tramvajuška* (průvodčí v tramvaji).

Dnes už je situace jiná, v důsledku vědeckotechnického vývoje některá povolání zanikají, jiná jsou díky němu na vzestupu, stejně tak se mění potřeby společnosti, ale i priority samotných žen při volbě povolání. Lidé s pokrokem přecházejí ze zemědělství k průmyslu a od průmyslu k službám a následně k vědě. Není pro nás dnes již tedy překvapující setkat se s *psycholožkami, právníčkami, chirurgkami, kardioložkami* nebo třeba *pilotkami*. Všechny tyto vlivy vyvolávají také pohyb a změnu smýšlení, a tudíž i pohyb a změnu v jazyce.

Ženy sice získaly rovnoprávnost v přístupu ke vzdělání, mohou dnes jít k volbám, nemusejí celý život strávit jen péčí o rodinu a domácnost, mohou se uplatnit i profesně. Avšak v jedné oblasti pocítujeme stále nedostatečné uznání žen a jejich rodu, a to v rovině jazykové.

Již P. Eisner ve svém díle *Chrám i tvrz* (2010, pův. 1946, s. 420) zmiňuje onu jazykovou nerovnoprávnost, onu pohlavní diskriminaci: „V evropských jazycích je odedávna nastolena nadvláda muže nad ženou. Latinský *homo* je člověk, ale i muž: již tato podvojnost významu říká všechno. Stejně jazyky románské: *l' homme, l' uomo, el hombre*, portugalské *homem*. Francouzské *on* jakožto slove pro podmět obecný (*on dit*) vzešlo právě z tohoto *homme*, z člověka, který je representován mužem. Zcela tak

anglické *man*, německé *man*. Anglické slovo pro ženu je pouhou odvozeninou slova pro muže – *man : woman*.“

Záhy však jako malou útěchu ženám dodává: „Čeština je k ženám o něco vlídnější než latina a např. franština – potud totiž, že rozrůžnila slova *muž* a *člověk*. Ale povšimněte si jen frastického života slova *člověk*, a seznáte, že ta vlídnost češtiny k ženám nejde až do rovnoprávnosti: *člověk* totiž zhusta nabývá významu *muž*, máme rčení zcela běžná, v kterých čeština tíhne k obouznačnosti latinského *homo*.“

Ale i dnes máme potřebu se s tímto problémem alespoň částečně vyrovnat, a proto byl dalším výrazným krokem vpřed zákon 167/1999 Sb., který stanovuje, že: „Právo na zaměstnání nelze občanovi odeprít z důvodu rasy, barvy pleti, **pohlaví**, sexuální orientace, jazyka, víry a náboženství, politického nebo jiného smýšlení, členství nebo činnosti v politických stranách nebo politických hnutích, odborových organizacích a jiných sdruženích, národnosti, etnického nebo sociálního původu, majetku, rodu, zdravotního stavu, věku, manželského a rodinného stavu nebo povinností k rodině, ...“ (www.sagit.cz). Dále se v čl. I v odst. 2 píše: „Účastníkům právních vztahů vznikajících podle tohoto zákona není dovoleno činit nabídky zaměstnání, které jsou v rozporu s ustanovením odstavce 1.“ Z toho vyplývá, že zaměstnavatelé jsou nyní povinni v pracovních inzerátech uvádět názvy profesí, o něž mají zájem, jednak v mužském, jednak v ženském rodě, aby došlo k narušení fixní představy dané profese či pozice jako primárně či dokonce svébytně mužské (Valdrová, 2008, s. 36).

Jak se takováto nová pojmenování ženských profesí vytvářejí? Neboť v češtině je tendence mít pro osoby mužského a ženského přirozeného rodu samostatná pojmenování značně vysoká, uplatňuje se v ní k tomuto účelu rozsáhlý, velmi produktivní a ustálený slovotvorný postup, a to derivace (odvozování) feminin od substantivních maskulin (Čmejrková, 2002, s. 273). Obecně se derivace v tomto případě

děje pomocí zvláštních přípon (sufixů). Tento slovotvorný postup se tradičně v české lingvistice označuje jako *přechylování* (*moce*).

Předmětem zkoumání této práce je přechylování názvů profesí v současném českém jazyce na materiálu Českého národního korpusu, konkrétně na materiálu synchronního korpusu psaného českého jazyka SYN2010.

II. Teoretická část

1. Sexus, genus a gender

Termínem *sexus* rozumíme rod přirozený, biologický: tedy přirozenou opozici pohlaví u živých bytostí, lidí i některých zvířat. Rozlišujeme pohlaví mužské nebo ženské (MSC 1, 2010, s. 134–135) (u zvířat jinak řečeno: samec a samice).

Genus (rod jmenný) je „gramatická kategorie substantiva, resp. jména lišící ho formálně na užší třídy, jejichž povaha se často projevuje zvláště v typu deklinace a shodě.“ (Lotko, 2005, s. 41) Rozlišujeme maskulina, feminina a neutra.

A konečně *gender* je „pojem označující nikoli biologické, ale sociální aspekty pohlaví. Český překlad rod se neujal, protože bývá chápán v jiných významech.“ (Jandourek, 2001, s. 90) Společnost diktuje ženám a mužům na základě jejich rodu biologického i roli sociální. Každé ví na základě svého pohlaví, co se od něj „tradičně“ očekává (Decarli Valdřová, 2004, s. 10). Na rozdíl od termínu *sexus*, který se soustředí jen na rozdíl biologický (fyzický) mezi muži a ženami, popisuje pojem *gender* rozdíly psychologické, sociální, historické a kulturní (Jarkovská, 2004, s. 21).

1.1. Vztah sexu a genu u pojmenování živých bytostí v češtině

U živých bytostí je gramatická kategorie rodu (*genus*) podstatných jmen odvozena od rodu přirozeného, biologického (*sexus*), pojmenovávaných substantiv, v češtině tedy rozlišujeme substantiva, která vždy jsou buď maskulinem, femininem, nebo neutrem. Neutra se formálně vyznačují absencí příslušnosti k mužskému, ale i ženskému pohlaví. Jedná se především o názvy mláďat zvířat (*house*, *koťe*, *štěně*, *hříbě*, *tele*, *jehně* apod.), popř. názvy mláďat lidských (*dítě*, *děvče*, *dvojče*, *nemluvně*, *vnouče* apod.), výjimečně rostlinných (*poupě*) (MČ 2, 1986, s. 35).

Mezi mužským a ženským rodem substantiv dochází ve většině případů k vytvoření tzv. *rodových dvojic*. Jak se dozvídáme v *Tvoření slov v češtině 2* (1967, s. 536), rozlišujeme dvě skupiny rodových dvojic: *slovotvorné* a *neslovotvorné*.

Ve *slovotvorné* dvojici převažují jména označující ženskou bytost, která jsou odvozená zpravidla slovotvornou příponou od jména rodu mužského (např. *přítel* → *přítel-kyně*, *vítěz* → *vítěz-ka*, *učitel* → *učitel-ka* apod.), zřídka se tvoří jména rodu mužského od jmen rodu ženského (např. *uklízečka* → *uklízeč*, *modelka* → *model*, apod.). Tento slovotvorný proces se nazývá *přechylování*.

Neslovotvorné rodové dvojice jsou dvojí:

- a) Lexikální dvojice mají zcela odlišnou lexikální podobu (*bratr – sestra*, *otec – matka*, *chlapec – dívka*). Jedná se dvojice řídké, v jazyce existovaly dříve, než došlo ke gramatickému rozlišení protikladu přirozeného rodu. Nové dvojice se takovým způsobem dnes již nevytvářejí (MČ 2, 1986, s. 33).
- b) V souslovných dvojicích má alespoň jeden člen podobu pojmenování sdruženého (*průvodčí – žena průvodčí*, *tapír – samice tapíra*).

Toto jsou rodově rozlišené dvojice, avšak existují i taková pojmenování, která mají nad těmito dvojicemi zastřešující funkci, která nejsou rodově rozlišená a zastupují obě pohlaví (*člověk*, *sourozenec*, *přítel*, *rodič*). Tato pojmenování mají generickou funkci. K dalším rodově nerozlišeným jménům patří mnohé názvy zvířat, mohou vyjadřovat přirozený rod mužský i ženský (*havran*, *veverka*, *krysa*, *pták*, *had*).

Mluvnice češtiny 2 (1986, s. 34) také hovoří o zvláštním případě, jakým jsou tzv. *jména vespolná*, která jsou po stránce gramatického rodu zpravidla rodu mužského, zřídka ženského, označují však osoby obou pohlaví bez rozdílu. „Jádro těchto jmen tvoří tzv. *jména predikativní*. Jsou to jména, která bývají zpravidla v predikátu; je to ve shodě s jejich významem: neoznačují sama o sobě určitý jev reálné skutečnosti (nebo

jeho reálné odrazy ve vědomí), nýbrž třídu charakterizovanou vždy určitým kvalitativním znakem.

Srov. Marie je líná → Marie je lenoch × Pavel je líný → Pavel je lenoch“ (MČ 2, 1986, s. 34)

Z uvedeného příkladu vyplývá, že mužský rod má vzhledem k rodu ženskému a střednímu bezpříznakový charakter, proto se v takových případech užívá zpravidla jmen rodu mužského (*ona je lenoch, divoch, náš host, anděl*), řidčeji rodu ženského (*on byl úplná sirota, ten je úplná troska*), popř. středního (*on/a je nemehlo, trdlo, fintidlo, dřevo* – většinou mají tato vyjádření expresivní příznak).

Mluvnice současné češtiny 1 (2010, s. 136) vyčleňuje další skupinu podstatných jmen, a to podstatná *jména obourodá*. „Jedná se o dvojici substantiv (maskulinum a femininum) se shodným, avšak rodově odlišeným významem a shodným tvarem nominativu singuláru, např. *naivka, nešika, průvodčí, choť*, která se tvarově odlišují až při skloňování nebo shodě, tedy při zapojení do věty: *tomu naivkovi* × *té naivce*.“

S. Čmejrková (2002, s. 272) poukazuje na to, že k obourodým jménům bývají často řazena substantivizovaná adjektiva typu „dospívající“, která často vznikají univerbizací názvů dvouslovných. V nominativu singuláru ve shodě se jmény obourodými pojmenování obou rodů tedy splývají, např. *dospívající (muž) – dospívající žena*, avšak v dalších pádech jsou maskulina a feminina rozlišena (genitiv *dospívajícího – dospívající*). Patří sem například pojmenování: *spolubydlící, pracující, cestující, předsedající, pokladní, radní* aj.

Dále S. Čmejrková (2002, s. 273) uvádí, že se k rodové symetrii, kterou se vyznačuje předchozí skupina, přimyká také další skupina substantivizovaných adjektiv, u nichž je rodový rozdíl patrný nejen v nominativu singuláru, ale i v některých dalších pádech. Mluvíme o substantivizovaných adjektivech typu „dospělý/dospělá“. Dalšími

příklady jsou *nemocný/nemocná, bytný/bytná, vrátný/vrátná, poškozený/poškozená, nezaměstnaný/nezaměstnaná, raněný/raněná* aj.

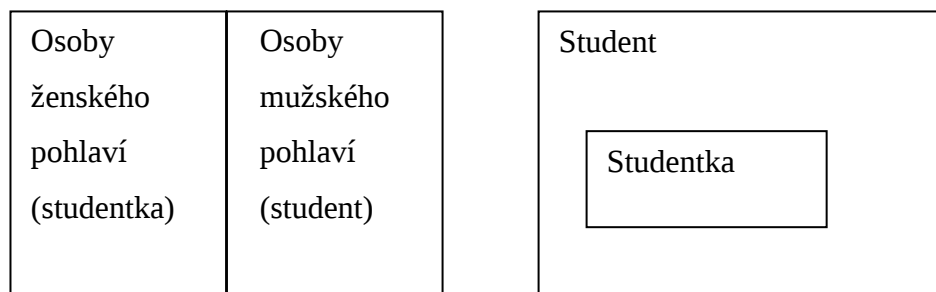
Substantivizovaná adjektiva mužského a ženského rodu tedy také představují dvojice označující osoby mužského a ženského pohlaví, tvoří rodové dvojice.

1.2. Teorie příznakovosti a nepříznakovosti u gramatické kategorie rodu

V předchozím oddíle jsme řekli, že kategorie mužského a ženského rodu je v jazyce budována na základě biologického protikladu obou pohlaví, že dochází k vytváření rodových dvojic. Dále jsme uvedli, že takové rodové dvojice byly vytvářeny v dávných dobách, kdy jazyk disponoval jen omezeným počtem slov, lexikálně (*muž – žena, otec – matka*). J. Černý (1998, s. 104–107) poukazuje na skutečnost, že gramatická kategorie rodu podstatných jmen tedy dosud neexistovala. Avšak s rozvojem jazyka vzrůstala i jeho slovní zásoba, tudíž vznikla potřeba jazykové ekonomie. V této chvíli teprve vznikla gramatická kategorie rodu. „K základnímu slovu, které označovalo původně všechny osoby bez rozdílu pohlaví, se začal připojovat formální příznak, který označoval, že se v tomto případě jedná o osoby ženského pohlaví (viz dnešní tvary *student/studentka, učitel/učitelka* apod.).“ Morfém *-ka* je zde mimořádně ekonomickým a efektivním prostředkem k vyjádření, resp. nevyjádření, určitého rodu substantiva.

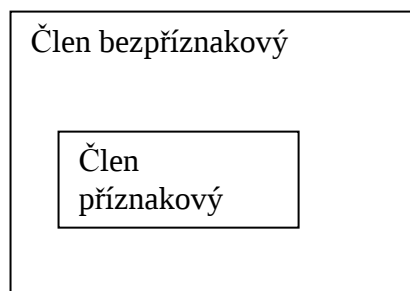
Mezi členy opozice *student/studentka* existuje vztah asymetrie. Člen opozice *student* je dodnes schopen pojmenovat všechny osoby bez rozdílu pohlaví (*každý student je povinen navštěvovat semináře*), jedná se o tzv. bezpříznakový člen opozice. Rod mužský má tedy jako člen bezpříznakový jednak roli rodově specifickou, tedy schopnost odkazovat k mužskému pohlaví, jednak roli rodově neutrální, generickou. Na druhou stranu mají substantiva ženského rodu funkci příznakového členu opozice, což dokazuje fakt, že kdybychom nahradili substantivum *student* jeho rodovou opozicí *studentka*, mluvili bychom pouze o ženách v rámci studentské obce.

Následující obrázek popisuje asymetrickou strukturu gramatické kategorie rodu (Černý, 1998, s. 112):

Rod přirozený

Gramatická kategorie rodu
(asymetrické uspořádání)

Obecné schéma
gramatických kategorií

1.3. Gender a generické maskulinum

„Kategorie rodu bývá obrazně nazývána ‚jazykovými genitáliemi‘.“ (Valdrová, 2003, s. 278) Dále J. Valdrová říká, že se „jedná o pohlavnost sociální neboli gender – pokusy vykládat gramatický rod pod vlivem sociálních znaků rodu přirozeného, typických pro patriarchální společnost a náplň genderových rolí v nich. Otázka uplatňování rodu v jazyce a řeči se svými sociopolitickými důsledky patří k doménám výzkumu feministické/genderové lingvistiky.“

A právě pro genderovou lingvistiku přestala být výše popsaná strukturalistická teorie příznakovosti a nepříznakovosti členů jazykových protikladů přijatelná

(Čmejrková, 1997, s. 147). V této teorii se podle genderových lingvistek skrývá důvod genderových nerovností, zvláště pak v generické funkci maskulina.

Pro používání generického maskulina hovoří jeho rodová bezpříznakovost, tedy schopnost zastoupit také rod ženský, značná jazyková ekonomie (srovnejme: *Učitelé požadují vyšší platy.* místo *Učitelé a učitelky požadují vyšší platy.*) a také fakt, že samotné ženy jej v hojné míře používají, vyjadřují-li se o sobě samých, a to i v případě, že pro daný výraz existuje patřičné jméno přechýlené (srovnejme: *Jsem pesimista.* × *Jsem pesimistka.* nebo *Nemohla bych být lékařem.* × *Nemohla bych být lékařkou.*).

I přesto, že „generická maskulina *vědec, referent, politik, student* apod. se používají k označování osob ženského i mužského pohlaví tam, kde nemá být relevantní pohlaví, nýbrž jiné okolnosti a charakteristiky: příslušnost k určité skupině, profesi označované osoby nebo skupiny osob, funkce, pozice, počet osob ve skupině: *„Seminář se otvírá při minimálním počtu 10 studentů.“*, *„Hledáme kandidáta na prezidenta.“*, *„Kdo se stane sportovcem roku?“*, anketa *„Největší Čech“* atd.“ (Valdrová, 2008, s. 26), mnozí, tedy především ženy, v nich spatřují nástroj jazykové diskriminace. Protože jak z výše řečeného vyplývá, jazyk skutečně preferuje muže před ženami a žena ustupuje do pozadí, žije ve stínu muže. I v pracovních nabídkách převažuje maskulinum, které evokuje pouze představu muže vhodného pro danou pozici. A i když jsou používány oba rody pro naplnění genderové rovnosti (např. *Hledáme barmany/barmanky.*), vždy stojí na prvním místě muž a teprve za ním žena. „Nadužívání maskulina napomáhá udržovat genderové role v ‚tradičním‘ pojetí a zneviditelňuje podíl žen na chodu společnosti.“ (Valdrová, 2003, s. 281)

Znamé „Jazyk odráží skutečnost“ se mění v „Jazyk vytváří skutečnost“ (language constructs reality). Pokud se tedy ženám nevěnuje pozornost v jazyce, můžeme říci, že jsou přehlíženy i ve společnosti. Vznikají tak snahy o revizi patriarchálního modelu jazyka, které se z ostatních jazyků donesly i k nám. Rozrušování

se v češtině započalo zejména úpravou názvů povolání, ale to, jak už jsme v úvodu řekli, je dáno i potřebou pojmenovat ženy pronikající do různých pracovních sfér.

Nakolik je tato snaha úspěšná se také pokusíme ukázat ve výzkumné části této práce. Protože i přes veškerou snahu nemůže být jazyk měněn násilně, nýbrž si musí jít svou přirozenou cestou. J. Černý (1998, s. 114) říká, že bezpříznakové členy jazykových protikladů (v našem smyslu maskulinum a jeho generická funkce) mívají zpravidla vyšší výskyt v jazyce, že tvoří jádro jazykového systému, na rozdíl od nich členy příznakové (v našem smyslu názvy přechýlené) bývají na periférii jazyka.

2. Tvoření jmen přechýlených v češtině

Jak už jsme naznačili v úvodu, společenská potřeba nazývat ženy vlastními pojmenováními byla v jazyce víceméně aktuální vždy, avšak v minulém století značně vzrostla. Souvisí to se vstupem žen do oblastí, které jim byly předtím nedostupné, které byly výsadou mužů. Mluvíme především o průniku žen do různých profesí. Na následujících stránkách se podíváme, jaké možnosti nám při vytváření pojmenování žen čeština nabízí.

V předchozí kapitole jsme se zabývali gramatickou kategorií rodu a tzv. rodovými dvojicemi, které nám poskytují základní východisko pro zkoumání pojmenování bytostí ženského rodu. V *Tvoření slov v češtině 2* (1967, s. 536) se píše, že převážná většina takových pojmenování je závislých na pojmenováních bytostí mužského rodu, a to nejen v rovině významu, ale i v rovině formy. Nejvýznamnější skupinu pojmenování ženských bytostí tvoří pojmenování odvozená, která vznikají jako ženské protějšky k mužským názvům *odvozováním* (*derivací*) pomocí speciálních *slovotvorných přípon* (*sufixů*). Popsaný slovotvorný postup se nazývá *přechylování* (*moce*), proto se i tato nově vzniklá pojmenování analogicky nazývají *jména přechýlená*, která vytvářejí spolu s mužskými protějšky slovotvornou rodovou dvojici. Jen malá část substantiv ženského rodu je tvořena *konverzí*, derivací bezafixální, při níž slovotvorný kmen fundovaného slova zůstává co do rozsahu nezměněn a vlastním nositelem odvození se stává pouze změna rodové tvaroslovné charakteristiky (*MČ 1*, 1986, s. 200).

V *Tvoření slov v češtině 2* (1967, s. 536–537) se dovídáme, že mezi mužským rodem a příslušným jménem přechýleným je vztah modifikační. Nově vzniklé pojmenování ženského rodu podle tradičního pojetí zůstává ve stejné onomaziologické kategorii jako útvar fundující – jména mužského rodu. Jména přechýlená netvoří samostatnou onomaziologickou kategorii, pouze modifikační slovotvornou kategorii.

„Nejpodstatnějším znakem všech ženských přechýlených jmen je závislost na jménech mužského rodu, moce.“ (TSC 2, 1967, s. 537) Jména přechýlená získávají příznak opačného pohlaví, v drtivé většině případů signalizují příslušnost k pohlaví ženskému.

V následujícím výkladu se budeme opírat především o následující publikace: o *Tvoření slov v češtině 2: Odvozování podstatných jmen* (1967) a o *Mluvnici češtiny 1* (1986).

Už jsme řekli, že za odvozovací základ pro pojmenování ženských bytostí se chápe jméno mužské a podle podoby tohoto odvozovacího základu, jak se dozvídáme v *Tvoření slov v češtině 2* (1967, s. 537–538), rozlišujeme dva typy přechylování:

1. Odvozovacím základem je *plný kmen* jména mužského, a to neodvozeného (např. *přítel* – *přítel-kyně*, *král* – *král-ovna*, *žák* – *žač-ka* i *žák-yně*), nebo odvozeného (*učitel* – *učitel-ka*, *lékař* – *lékař-ka*). Přechylovací formant¹ se zde připojuje přímo k plnému kmeni, popř. za účasti alternací. Mužský formant zůstává součástí odvozovacího základu.
2. Odvozovacím základem je *neplný (odvozený) kmen* (odvozeného) jména mužského (*mlad-ík* – *mlad-ice*, *svět-ec* – *svět-ice*, *děl-ník* – *děl-nice*, *soud-ce* – *soud-kyně*). Přechylovací formant tvoří s příslušným formantem mužským dvojici formantů sdružených. Mužský formant se od odvozovacího základu odsune a místo něj se připojí sdružený formant přechylovací.

V češtině se vyskytují *přechylovací formanty*, které se objevují jednak ve své základní podobě, jednak jako rozšířené varianty (TSC 2, 1967, s. 538):

¹ Přechylovacím formantem rozumíme komplex přechylovacího sufixu s koncovkou tzv. základního (reprezentativního) tvaru slova, tj. nominativ singuláru: např. $-k+(a) = -ka$, $-ic+(e) = -ice$ apod. (MČ 1, 1986, s. 199).

- **-ka** (*učitel – učitelka*) s rozšířenými variantami **-nka** (*hrabě – hraběnka*), **-enka** (*Slovák – Slovenka*), **-ička** (*král – králička*), **-ovka** (*žid – židovka*), **-ezka** (*princ – princezka*);
- **-ice** (*mladík – mladice*) s variantami **-nice** (*dlužník – dlužnice*), **-čice** (*hastrman – hastrmančice*), **-ovice** (*žid – židovice*), **-evice** (*car – carevice*);
- **-yně** (*kolega – kolegyně*) s variantami **-kyně** (*přítel – přítelkyně*), **-ovkyně** (*tkadlec – tkalcovkyně*);
- **-ová** (*správce – správcová*);
- **-na** [*kníže – kněžna (původně ke kněz²)*] s variantami **-ovna** (*král – královna*), **-ina** (*vojvoda – vojvodina*), **-ena** (*přadlák³ – přadlena*), **-ezna** (*princ – princezna*);
- **-(a)nda** (*voják – vojanda*).

Jednotlivé přechylovací formanty jsou uvedeny v pořadí podle svého početního zastoupení v jazyce, tzn. podle jejich produktivity v rámci přechylovacích formantů. Z toho vyplývá, že nejproduktivnějším přechylovacím formantem je formant **-ka**, následuje **-ice/-nice** a **-yně/-kyně**. Ostatní se uplatňují jen okrajově (MČ 1, 1986, s. 304).

K mužským jménům cizího původu se přechýlená jména tvoří obdobným způsobem jako k mužským jménům domácím. I zde je nejproduktivnějším přechylovacím formantem **-ka**, v malé míře se vyskytuje formant **-yně**, ojediněle **-ice**. Avšak v daleko větší míře se uplatňuje odvozování od plného kmene mužského rodu. Hláskové alternace se vyskytují u jmen cizích ve stejné míře a podobě jako u jmen domácích.

V češtině existují případy, kdy se k mužským základům odvozeným týmž formantem přiřazují přechýlená jména s různými přechylovacím formantem. Vznikají

² *Etymologický slovník jazyka českého* (1997, s. 262) uvádí u hesla kněz: „staročesky až do 15. století vládce, princeps, ale už od 13. století též pop, sacerdos, nyní jen to.“

³ Historicky je v tomto případě jméno ženské naprosto jednoznačně původní a mužské jméno je k němu jménem přechýleným.

tak *slovotvorné dublety*, popř. i trojtvary přechýlených jmen (*chirurg – chirurgyně*, ale i *chirurgka*, *přítel – přítelka* i *přítelkyně*, *chránělec – chráněnka* i *chráněnkyně* apod.). Jedna z dublet je zpravidla v jazyce častější, běžnější, druhá bývá stylisticky zabarvená.

Při odvozování přechýlených jmen se vyskytují *hláskové alternace* odvozovacího základu ve funkci spoluformantu. Hláskovými alternacemi se budeme zabývat v samostatné kapitole.

Nyní se podrobněji podíváme na jednotlivé přechylovací formanty tak, jak je popisuje *Tvoření slov v češtině 2* (1967, s. 541–551).

2.1. Přechýlená jména s příponou -K(A)⁴

Tento přechylovací formant je v češtině nejčastější. Přechylují se jím mužská jména původu domácího i cizího. Touto jedinou přechylovací příponou se běžně odvozují jména přechýlená k mužským jménům cizího původu. Ostatním přechylovacím příponám velmi dobře konkuruje. Jestliže srovnáme od mužských odvozovacích základů na *-tel* přechýlené podoby s příponou *-k(a)* a *-kyn(ě)*, např. *obhájovatel – obhájovatelka* × *obhájovatelkyně*, *ochránitel – ochránitelka* × *ochránitelkyně* nebo *přetvořitel – přetvořitelka* × *přetvořitelkyně* aj., tak máme před sebou jasný důkaz toho, že jména s příponou *-(k)yn(ě)* jsou dnes již zastaralá, že je jména s příponou *-k(a)* již vytlačila na periferii slovní zásoby.

1. typ – odvozovacím základem je **plný kmen** jména mužského

A. Základové jméno mužské je domácí nebo zdomácnělé

a) Neodvozené, popř. odvozené předponou nebo změnou tvarotvorné charakteristiky, popř. složené, bez přípony:

⁴ Daneš, F. – Dokulil, M. – Kuchař, J.: *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 1967, s. 541–546.

- např. *cikán* – *cikánka*, *havíř* – *havířka*, *kamarád* – *kamarádka*, *pilot* – *pilotka*, *rytíř* – *rytířka*, *vnuk* – *vnučka*, *žák* – *žačka* apod.;
 - s variantou *-ovk(a)*, např. *žid* – *židovka*, *-ezk(a)*, např. *princ* – *princezka*, *-enk(a)*, např. *král* – *králenka*, *-ičk(a)*, např. *král* – *králička*;
 - jména se základem složeným bez účasti slovotvorné přípony, např. *zpravodaj* – *zpravodajka*, *zloděj* – *zlodějka*, *listonoš* – *listonoška*, *čaroděj* – *čarodějka*, *lidumil* – *lidumilka* apod.
- b) Odvozené příponou, popř. složené a zároveň odvozené příponou, zakončené na:
- **-a**, např. *hrdina* – *hrdinka*, *sluha* – *služka*;
 - **-tel**, např. *stavitel* – *stavitelka*, *cvičitel* – *cvičitelka*, *jednatel* – *jednatelka*, *učitel* – *učitelka*, *překladatel* – *překladatelka*, *spisovatel* – *spisovatelka*, *pečovatel* – *pečovatelka* apod.;
 - **-č**, např. *řidič* – *řidička*, *hlídač* – *hlídačka*, *posluhovač* – *posluhovačka*, *roznašeč* – *roznašečka* apod.;
 - **-c** nebo na **-(e)c**, např. *herec* – *herečka*, *dědic* – *dědička* apod.;
 - **-ák**, např. *zpěvák* – *zpěvačka*, *lesák* – *lesačka*, *pošťaák* – *pošťačka*, *voják* – *vojačka* apod.;
 - **-(n)ík**, např. *právník* – *právníčka*, *katolík* – *katolička* apod.;
 - **-ař/-ář**, např. *cukrář* – *cukrářka*, *kuchař* – *kuchařka*, *lékař* – *lékařka*, *pekař* – *pekařka*, *novinář* – *novinářka* apod.;
 - **-íř**, např. *malíř* – *malířka*, *básníř* (dnes *básník*) – *básnířka*⁵, *kreslíř* – *kreslířka* apod.;
 - **-ýř**, např. *šenkýř* – *šenkýřka*, *pastýř* – *pastýřka* apod.;
 - **-ěř**, např. *bankéř* – *bankéřka* apod.;

⁵ *Etymologický slovník jazyka českého* (1997, s. 47) uvádí k heslu *báseň*: „básniti básník básnířka (od obrozeneckého básníř)...“.

- **-an/-án** a **-in/-ín** (osoby podle původu a příslušnosti), např. *dvořan* – *dvořanka*, *křesťan* – *křesťanka* apod.;
- **-oun**, např. *křikloun* – *křiklounka* apod.;
- **-as**, např. *chud'as* – *chud'aska* apod.;
- **-och**, např. *běloch* – *běloška*, *černoch* – *černoška* apod.;
- **-osta**, např. *přednosta* – *přednostka* apod.
- Zvláštní skupinu tvoří mužská jména mající podobu shodnou s **l-ovým přičestím**, např. *slídil* – *slídilka*, *žvanil* – *žvanilka*, *chlubil* – *chlubilka* apod.

B. Základové jméno mužské je přejaté

a) Neodvozené, popř. složené bez přípony:

- od mužských základů neodvozených, např. *atlet* – *atletka*, *stevard* – *stevardka*, *elév* – *elévka* apod.;
- od mužských základů složených, např. *choreograf* – *choreografka*, *typograf* – *typografka*, *astronom* – *astronomka* apod., zakončených na **-log**, např. *antropolog* – *antropoložka*, *archeolog* – *archeoložka*, *biolog* – *bioložka*, *filolog* – *filoložka*, *gynekolog* – *gynekoložka* apod.

b) Odvozené příponou, popř. složené a zároveň odvozené příponou, zakončené na:

- **-(e)t(a)/-(i)t(a)**, např. *asketa* – *asketka*, *poeta* – *poetka* apod.;
- **-st(a)**, např. *germanista* – *germanistka*, *stylista* – *stylistka*, *volejbalista* – *volejbalistka*, *žurnalista* – *žurnalistka*, domácí nebo zdomácnělá, např. *houslista* – *houslistka*, *sborista* – *sboristka*, *šachista* – *šachistka* apod.;
- **-ant**, např. *konzultant* – *konzultantka*, *laborant* – *laborantka* apod.;
- **-iant**, např. *komediant* – *komediantka*;
- **-and**, např. *doktorand* – *doktorandka*;

- **-ent, -ient**, např. *asistent* – *asistentka*, *dirigent* – *dirigentka*, *prezident* – *prezidentka* apod.;
- **-at, -át**, např. *akrobat* – *akrobatka*, *diplomat* – *diplomatka*, *advokát* – *advokátka* apod.;
- **-ar, -er/-ér, -ír, -or**, např. *dispečer* – *dispečerka*, *masér* – *masérka*, *reportér* – *reportérka*, *editor* – *editorka* apod.;
- **-ik**, např. *fyzik* – *fyzička*, *botanik* – *botanička*, *kritik* – *kritička*, *matematik* – *matematička*, *politik* – *politička* apod.

2. typ – odvozovacím základem je **neplný (odvozovací) kmen** jména mužského zakončený na:

- **-(e)c**, např. *snoubenec* – *snoubenka*, *cizinec* – *cizinka*, *cvičenec* – *cvičenka*, *milene* – *milenska* apod.;
- ojediněle, **-c(e)**, např. *zákonodárce* – *zákonodárka*, **-ák**, např. *ubožák* – *ubožačka*, **-ník**, např. *překupník* – *překupka*, **-an**, např. *měšťan* – *měšťanka*, **-ák**, např. *Polák* – *Polka*.

2.2. Přechýlená jména s příponou -IC(E)/-NIC(E)⁶

Tento přechylovací formant je druhým nejproduktivnějším mezi přechylovacími formanty, stojí na druhém místě za příponou **-k(a)**. Slouží k přechylování především mužských jmen domácího původu.

1. typ – odvozovacím základem je **plný kmen** jména mužského

- zahrnuje jen jména ojedinělá, např. *čert* – *čertice*, *d'ábel* – *d'áblice* apod.

⁶ Daneš, F. – Dokulil, M. – Kuchař, J.: *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 1967, s. 546–548.

2. typ – odvozovacím základem je **neplný (odvozovací) kmen** jména mužského:

- Podoba **-ic(e)** náleží především k mužským jménům zakončeným na
 - **-ík**, např. *mladík* – *mladice*, *poručík* – *poručice* apod.;
 - **-(e)c**, např. *krasavec* – *krasavice*, *světec* – *svěťice* apod.
- Podoba **-nic(e)** náleží především k mužským protějškům na
 - **-ník**, např. *obchodník* – *obchodnice*, *tanečník* – *tanečnice*, *hudebník* – *hudebnice*, *zahradník* – *zahradnice*, *tajemník* – *tajemnice*, *kadeřník* – *kadeřnice*, *číšník* – *číšnice* apod.

2.3. Přechýlená jména s příponou **-(K)YN(Ě)**⁷

Tvoří ve srovnání s příponami *-k(a)* a *-ic(e)* nejmenší počet přechýlených jmen. Podoba **-yn(ě)** však konkuruje příponě *-k(a)* u přechýlených jmen odvozených od jmen mužských přejatých a zakončených na **-g**, např. *chirurg* – *chirurgyně*. Důvodem je jistě také to, že před příponou **-yn(ě)** nedochází k alternaci poslední hlásky slootovorného základu.

1. typ – odvozovacím základem je **plný kmen** jména mužského

a) Neodvozeného, popř. odvozeného předponou nebo změnou tvarotvorné charakteristiky, popř. složeného bez přípony:

Varianta **-kyně**, např. *přítel* – *přítelkyně*;

varianta **-yně**, např. *chirurg* – *chirurgyně*, *ministr* – *ministryně*, *kolega* – *kolegyně*, *dramaturg* – *dramaturgyně* apod.

⁷ Daneš, F. – Dokulil, M. – Kuchař, J.: *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 1967, s. 548–549.

b) Odvozeného příponou, popř. složeného a zároveň odvozeného příponou:

Varianta **-kyně**

- k mužským jménům na **-a**, např. *předseda* – *předsedkyně* apod.
- k mužským jménům na **-tel**, např. *ochranitel* – *ochranitelkyně*, *stavitel* – *stavitelkyně* apod.

Varianta **-yně** k mužským jménům na

- **-ák**, např. *voják* – *vojákyne* apod;
- **-ek**, např. *svědek* – *svědkyně* apod.

2. typ – odvozovacím základem je **neplný kmen** jména mužského

Varianta **-kyně** k mužským jménům na

- **-ce**, např. *obhájce* – *obhájkyne*, *poradce* – *poradkyne*, *správce* – *správkyně*, *strážce* – *strážkyne* apod.;
- **-(e)c**, např. *pěvec* – *pěvkyne*, *poslanec* – *poslankyně*, *vědec* – *vědkyně* apod.

Jména na *-kyne*, k nimž existují mužské podoby zakončené jinak než na *-c(e)* a *-(e)c*, se považují za primárně nepřechýlené, ale jako přechýlená od primárního základu, např. *vrah* – *vražedkyne* apod.

Varianta **-yně** tvoří jména přechýlená zřídka, např. *hospodář* – *hospodyně*.

2.4. Přechýlená jména s příponou -ov(á)⁸

Přechylovací přípona **-ov(á)** slouží v češtině především k přechylování příjmení, a to domácích i cizích. Jen zřídka se přípona *-ov(á)* užívá pro pojmenování jmen obecných, apelativ, např. *rada* – *radová*, *mistr* – *mistrová*, *krejčí* – *krejčová* apod. Ve starším jazyce se této přípony využívalo k pojmenování žen podle manželovy funkce

⁸ Daneš, F. – Dokulil, M. – Kuchař, J.: *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 1967, s. 549–550.; *Mluvnice češtiny 1*. Praha, 1986, s. 306–307.

nebo jeho profese, např. *paní doktorová, paní továrníková, paní ředitelová* apod. V dnešní době takováto pojmenování z jazyka postupně mizí. Přípona *-ov(á)* se připojuje „k plnému kmeni mužského příjmení, který je roven podobě genitivu singuláru bez koncové samohlásky, tj. ve většině případů bývá totožný s nominativem singuláru, např. *Novák* – genitiv singuláru *Novák-a* → *Novák* + *-ová*, genitiv singuláru *Horáček* – *Horáčk(a)* → *Horáčk* + *-ová*, ...“ (MČ 1, 1986, s. 306).

Přechylování příjmení, zvláště cizích, je v naší společnosti stále velmi „ožehavým“ tématem. Dovolíme si proto přidat několik poznámek. Přechylování cizích příjmení je feministkami chápáno jako nežádoucí, neboť sufixem *-ov(á)* je vyjádřena příslušnost k určitému muži, její podřízenost otci, následně manželovi. Máme však za to, že feministky brojí proti něčemu, co ve skutečnosti jejich požadavek, aby žena byla v jazyce více „zviditelněna“, spíše podporuje. Na tento paradox upozorňuje S. Čmejrková (2002, s. 268): „Česká ženská příjmení vzhledem ke své přechýlenosti, odvozenosti od příjmení mužských, ženskost vlastně signalizují, a tím ženu zviditelňují.“

Toto téma by vydalo na samostatnou práci, proto se zdržíme dalšího rozboru tématu přechylování ženských příjmení.

2.5. Přechýlená jména s příponou *-N(A)*⁹

Jedná se o nevelkou skupinu jmen, přípona je již neproduktivní. Odvozovacím základem je **plný i neplný kmen** jména mužského.

a) Neodvozeného:

- např. *kníže* – *kněžna* (*původně ke kněz*), s variantou *-ovna*, např. *císař* – *císařovna*, *král* – *královna*; variantou *-evna*, např. *car* – *carevna*; variantou

⁹ Daneš, F. – Dokulil, M. – Kuchař, J.: *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 1967, s. 550.

-ezna, např. *princ* – *princezna*; variantou -ina, např. *purkrabí/purkrabě* – *purkrabina*.

b) Odvozeného, zakončeného na:

- **-(e)c**, např. *stařec* – *stařena*, *tkadlec* – *tkadlena* apod.

2.6. Přechýlená jména s příponou **-(A)ND(A)**¹⁰

Tato přechylovací přípona je stylisticky příznaková, dodává ženským pojmenováním na expresivnosti, pejorativnosti. Bývají přechýlena k mužským jménům zakončeným na -ák, např. *voják* – *vojanda*, *fešák* – *fešanda*, *štramák* – *štramanda*.

2.7. Přechylování ženských jmen v mužská¹¹

Řekli jsme již výše, že jde o jev u vytváření pojmenování osob poměrně řídký, častěji se jej využívá u jmen zvířat. Zde je alespoň několik příkladů: *pradlák* (k *pradlena*), *přadlák* (k *přadlena*), *vdovec* (k *vdova*), *hokynář* (k *hokyně*) apod.

U jmen zvířat pak *blešák* (k *blecha*), *husák* (k *husa*), *kuňák* (ke *kuna*), *labuťák* (k *labuť*), *myšák* (k *myš*), *želvák* (k *želva*) apod.

Z hlediska historického do této skupiny patří i jména *pán* (k *paní*), *manžel* (k *manželka*), *kmotr* (ke *kmotra*) aj., v tradičním pojetí však i tyto rodové dvojice chápeme obráceným postupem, tj. jako by byla mužská jména byla základní a z nich byly vytvořeny ženské protějšky. (TSC 2, 1967, s. 551)

¹⁰ Daneš, F. – Dokulil, M. – Kuchař, J.: *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 1967, s. 550.

¹¹ Daneš, F. – Dokulil, M. – Kuchař, J.: *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 1967, s. 551.

2.8. Přechylování konverzí¹²

Na začátku této kapitoly jsme se zmínili, že některá přechýlená jména vznikají bezafixální derivací, konverzí, tzn. záměnou tvarotvorné charakteristiky mužské charakteristikou ženskou. Konverze je obvyklá především u jmen křestních (*Františka, Jana, Václava*), u jmen obecných je řidká (*blondýna, bruneta, dona, markýza, magistra*).

Některé z rodových dvojic patří k tzv. *substantivizovaným adjektivům*. Tato substantiva si zachovávají adjektivní typ skloňování, např. *hajná* (k *hajný*), *vrátná* (k *vrátný*), *hospodská* (k *hospodský*), *hostinská* (k *hostinský*), *bytná* (k *bytný*), *polesná* (k *polesný*) apod. U těchto substantiv je rodový rozdíl patrný již v nominativu singuláru. Na druhou stranu se v češtině vyskytují i substantivizovaná adjektiva, u nichž je rodový rozdíl patrný až při deklinaci, např. *pokladní, průvodčí, výpravčí, mluvčí, vrchní, nákupčí, účetní* apod. Srovnajme tato pojmenování v genitivu singuláru: *pokladního – pokladní, průvodčího – průvodčí, výpravčího – výpravčí* atd.

¹² Daneš, F. – Dokulil, M. – Kuchař, J.: *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 1967, s. 551.

3. Morfonologické alternace při tvoření jmen přechýlených

V předchozí kapitole jsme uvedli, že při tvoření jmen přechýlených se ve funkci spoluformantu mohou vyskytnout *hláskové (morfonologické) alternace* odvozovacího základu, tj. střídání fonémů¹³. Jinak řečeno jedná se o fonologicky nepodmíněnou zákonitou záměnu téhož morfému¹⁴ při tvoření slov. Uvedeme na příkladu: střídání fonémů *k/č, h/ž, ch/š* před příponou *-k(a)* ve slovech *ručka, nožka, soška* (MČ 1, 1986, s. 182).

„Alternanty tvoří v jazykovém povědomí jeden morfoném, tj. jako morfonologická jednotka myšlený úhrn fonémů (nebo skupin fonémů) účastnících se alternace, a to tak, že každý morfoném je reprezentován alternantou základní, výchozí, vzhledem k níž se druhá alternanta jeví jako odvozená. V tom smyslu mluvíme o směru alternace (od alternativy základní k odvozené). Fonémy účastnící se alternace tvoří alternační řadu. Tato alternační řada je zpravidla dvojčlenná, řidčeji vícečlenná (v tom případě však zpravidla převeditelná na vztahy dvojčlenné).“ (MČ 1, 1986, s. 182)

Na základě výše řečeného budeme alternační řadu chápat jako uspořádanou dvojici (n-tici) alternant, charakterizovanou právě určitým směrem alternace, tedy jako řadu s pevným pořadím alternant, např. *k/č: ruka – ručka*.

„Toto pořadí může být odrazem reálných nebo domnělých hláskových procesů, jejich projekcí do synchronie. V synchronním plánu lze je vyjádřit pojmy foneticko-fonologickými, jako např. tak, že souhlásky zubné mohou být jen výchozími alternantami alternačních řad se souhláskami palatálními: *d/d', t/t', n/ň* nebo souhlásky zadopatrové mohou být jen výchozími alternantami vzhledem k alternantám sykavkovým tupým nebo ostrým: *k/c, k/č, h/z, h/ž*, nikoli naopak. Toto hledisko není

¹³ Foném je minimální funkční (abstraktní) jednotka fonologického systému mající rozlišovací platnost, může rozlišit význam slova. (Lotko, 2005, s. 36)

¹⁴ Morfém je zobecněná, nelineární, formálně-významová jednotka jazykové roviny, jeho reprezentanty jsou morfy, např. *ruk-*. (Lotko, 2005, s. 75)

v pohledu synchronním vlastně morfonologické, nýbrž fonologické.“ (MČ 1, 1986, s. 182)

Morfonologické hledisko pořadí alternant vychází z funkce, kterou daná alternanta při stavbě slova plní. Za základní tak považujeme alternantu, která se objevuje v základovém (fundujícím) slově slovotvorné (derivační) dvojice. Například z derivační dvojice *hlas – hlásek*, *klas – klásek* jednoznačně vyplývá tato alternační řada: *a/á* (MČ 1, 1986, s. 183).

Při hláskových změnách „může jít nejen o záměnu jedné hlásky nebo skupiny hlásek za jinou (obecně o záměnu jedné složky morfému jinou), nýbrž i o zánik (odsunutí nebo vysunutí) hlásky, popř. i o vznik (přisunutí nebo vsunutí) hlásky nové. Záměně i zániku podléhají jak souhlásky, tak samohlásky, vznik hlásky se týká jen samohlásek.“ (Dokulil, 1962, s. 162)

Používáme ještě jedno členění hláskových alternací, a to na *alternace korelativní* a na *alternace disjunktivní* (MČ 1, 1986, s. 184). *Korelativní alternace* jsou takové alternace, jejichž členy se liší pouze přítomností a nepřítomností určitého fonologického rysu, jako např. délkou, znělostí apod. Naproti tomu *disjunktivní alternace* jsou alternace, „v nichž jeden člen má jeden fonologický rys a druhý jiný.“

Samohláskové alternace s korelativními alternantami se podle směru alternace člení jednak na dloužení, jednak na krácení. Souhláskové alternace mají téměř vždy místo na konci slovotvorného základu, tj. týkají se tzv. kmenových finál (MČ 1, 1986, s. 185, 187).

Nyní se zaměříme jen na typy alternací, které se vyskytují při přechylování s různými přechylovacími příponami, především s příponami *-k(a)*, *-(k)yn(ě)* a *-ic(e)/-nic(e)*. Budeme se opírat o tyto publikace: *Tvoření slov v češtině 1* (1962), *Tvoření slov v češtině 2* (1967) a *Mluvnici češtiny 1* (1986).

3.1. Morfonologické alternace u jmen přechýlených s příponou -K(A)

Ve funkci spoluformantu se vyskytují souhláskové i samohláskové alternace.

a) Souhláskové

- S korelativními alternantami

Alternace sykavek ostrých s tupými:

– **c/č**: *herec* – *herečka*;¹⁵

– **z/ž**: *kněz* – *kněžka*.

- Disjunktivními alternantami

Alternace hrdelnic s tupými sykavkami (tzv. měkčení):

– **h/ž**: *druh* – *družka*;

– **ch/š**: *mnich* – *mniška*;

– **g/ž**: *biolog* – *bioložka*;

– **k/č**: *právník* – *právnička*, *žák* – *žačka*.

b) Samohláskové

- S korelativními alternantami

Krácení:

– **á/a**: v kmeni: *žák* – *žačka*;

 v sufixu -áč: *boháč* – *bohačka*;

 v sufixu -ák: *zpěvák* – *zpěvačka*;

– **í/i**: jen v sufixu -ík, -ník: *právník* – *právnička*.

¹⁵ Všechny příklady morfonologických alternací u všech jmen přechýlených pocházejí z: Daneš, F. – Dokulil, M. – Kuchař, J.: *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 1967, s. 541–550.

3.2. Morfonologické alternace u jmen přechýlených s příponou -IC(E)/-NIC(E)

Ve funkci spoluformantu se vyskytují souhláskové i samohláskové alternace.

a) Souhláskové

- S korelativními alternantami

Alternace zubných s předopatrovými (tzv. měkčení):

- **d/dʲ**: *medvěd* – *medvědice*;
- **t/tʲ**: *čert* – *čertice*;
- **n/ň**: *hastrman* – *hastrmanice*.

Alternace zubodásňového kmitavého *r* a *ř*:

- **r/ř**: *car* – *cařice*.

Alternace sykavek ostrých s tupými:

- **c/č**: *kupec* – *kupčice*.

- S disjunktivními alternantami

Alternace hrdelnic s tupými sykavkami (tzv. měkčení):

- **h/ž**: *druh* – *družice*;
- **ch/š**: *hoch* – *hošice*;
- **k/č**: *člověk* – *člověčice*.

b) Samohláskové

- S korelativními alternantami

Krácení:

- **í/i**: v sufixu -*ík/-ice* a -*ník/-nice*: *poručík* – *poručice*, *dělník* – *dělnice*;
- ojediněle **á/a** v kmeni: *pták* – *ptačice*.

3.3. Morfonologické alternace u jmen přechýlených s příponou -(K)YN(Ě)

Ve funkci spoluformantu se vyskytují skutečně jen v ojedinělých případech následující hláskové alternace.

a) Souhláskové

- S disjunktivními alternantami

– **z/h:** *kněz – kněhyně*.

Alternace tupých sykavek s hrdelnicemi (tzv. tvrdnutí):

– **č/k:** *boháč – bohakyně*.

b) Samohláskové

- S korelativními alternantami

Krácení:

– **á/a** v sufixu *-áč*: *boháč – bohakyně*.

3.4. Morfonologické alternace u jmen přechýlených s příponou -OV(Á), -N(A) a -(A)ND(A)

Přípona *-ov(á)* se připojuje bez hláskových alternací k plnému kmeni jména mužského.

Jelikož není přípona *-n(a)* již produktivní, není v tomto případě popis morfonologických alternací pro nás důležitý.

Přípona *-(a)nd(a)* se připojuje k mužským jménům na *-ák*. Dochází zde právě v sufixu *-ák* ke krácení samohlásky *á/a* (*voják – vojanda*).

4. Český národní korpus

Jelikož pro naši práci budeme využívat Český národní korpus (ČNK), podíváme se na něj v této kapitole blíže.

4.1. Korpusová lingvistika

„Korpusová lingvistika je disciplína lingvistiky zkoumající jazyk pomocí elektronických jazykových korpusů a zabývající se i výstavbou těchto korpusů, jejich zpracováním a příslušnou metodologií.“ (ČNK ÚaPU, 2000, s. 4). Jde poměrně o mladou disciplínu, k jejímu rozvoji došlo teprve v 80. letech 20. století, a to díky velmi rychlému vývoji v oblasti výpočetní techniky, který umožnil elektronicky shromažďovat rozsáhlé soubory jazykových dat. Můžeme tak vytvářet mnohamilionové jazykové korpusy, v nichž lze nasbírané texty vnímat jako produkty jazykového systému a hlavně jako soubor jazykových schopností jejich tvůrců. Máme před sebou bohatý a realistický zdroj poznání jazyka z hlediska jeho funkce a struktury.

Jak už jsme řekli, korpusová lingvistika pokládá za základní prostředek svého výzkumu *jazykový korpus*. „Korpus se obvykle vymezuje jako strukturovaný, unifikovaný (a často též označovaný) rozsáhlý soubor jazykových dat, který je elektronicky uložený i zpracováváný, skládá se zpravidla z jednotlivých textů a jako celek si činí nárok na reprezentativnost vzhledem k vytčenému cíli.“ (ČNK ÚaPU, 2000, s. 5–6)

Pojem *reprezentativnost* má být chápán pouze relativně, pouze ve vztahu ke svému cíli. Cílem může být například vybudovat korpus obsahující jen jazyk jednoho autora, nebo vytvořit základ pro zkoumání dnešního stavu národního jazyka, jak je tomu u většiny velkých korpusů. Reprezentativnost je u nich zajištěna dostatečným poměrným zastoupením textů z hlediska jazykové recepce (jak lidé jazyk vnímají a čtou, tzn. jedná se reálně jen o jazyk několika málo vyvolených osob – jazyk

spisovatelů, novinářů, politiků apod.) a z hlediska jazykové produkce (jak lidé mluví a píší, tzn. jazyk všech aktivních uživatelů určený pro široké publikum).

Užitečnost jazykových korpusů zvyšuje jejich *značkování*. Jednak mluvíme o anotaci vnější, tzn. každý text jazykového korpusu je přiřazen k určitému typu textu, k roku vydání, ke jménu autora, k názvu nakladatelství apod., jednak o anotaci vnitřní. Ta vnáší do korpusu informace o horizontálním členění textu (členění na kapitoly, odstavce, věty a slova) a informace lingvistické. V praxi se tyto informace soustřeďují na *morfologické značkování* jednotlivých slovních tvarů (*tagování*) i s uvedením jejich slovnědruhové charakteristiky a na *lemmatizaci*, tzn. danému slovu se přiřadí jeho základní, slovníkový tvar – *lemma*.

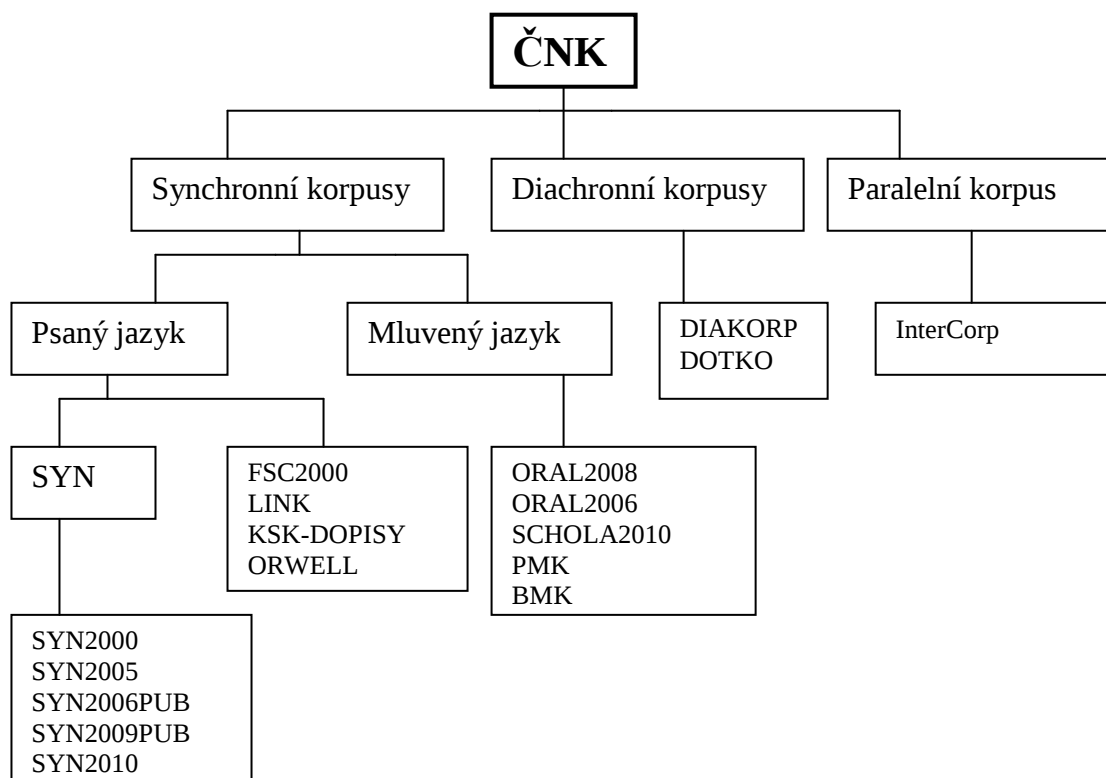
Korpusy lze dělit na základě mnoha charakteristik. Můžeme k nim přistupovat z hlediska jejich velikosti, z hlediska jejich cíle, avšak nás bude především zajímat členění lingvistické. Rozlišujeme tedy korpusy na jedné straně psané a mluvené, na straně druhé synchronní a diachronní. Nejčastějším typem je synchronní korpus psaný, tj. korpus zachycující současný psaný jazyk. Příkladem takového korpusu je v našem jazyce například SYN2000, SYN2005 a také SYN2010 spadající pod projekt Českého národního korpusu.

4.2. Český národní korpus

Již v roce 1994 byl založen Ústav Českého národního korpusu (ÚČNK) na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, který si stavěl za cíl vytvořit korpus českého jazyka pod názvem Český národní korpus. Vznikl z iniciativy mnoha jednotlivců z různých vědeckých pracovišť, kteří již delší dobu pociťovali potřebu vytvořit rozsáhlý reprezentativní korpus pro tvorbu nových jazykových příruček. Vedení ÚČNK se ujal prof. dr. František Čermák. ČNK je tedy významným akademickým projektem, jehož výstupy (jednotlivé korpusy) zachycují a sledují rozličné podoby českého jazyka. Tyto

výstupy jsou zpřístupněny široké veřejnosti a poskytují jí bohatý zdroj jazykových dat včetně nástrojů k jejich použití.

ČNK je zaštitující název pro celou řadu dostupných korpusů, které se liší svou povahou, rozsahem a zaměřením. Následující schéma ukazuje základní členění ČNK.

4.2.1. SYN2010

Nyní se zaměříme na synchronní reprezentativní korpus současné psané češtiny SYN2010. Jedná se o žánrově vyvážený korpus o velikosti 100 milionů slov. Navazuje na korpusy SYN2000 a SYN2005, které zachycují předchozí období. SYN2010 je ze 40 % tvořen texty beletristickými, z 27 % texty odborné literatury a zbývajících 33 % tvoří texty publicistické, které jako jediné pocházejí striktně z let 2005–2009. Každý z těchto roků je v rámci publicistiky v SYN2010 zastoupen rovnou měrou, změnil se pochopitelně podíl zařazených titulů. Odborná literatura, která byla zařazena do SYN2010, musela být vydána po roce 1989. Co se týče beletrie, ta mohla být

publikována ještě dříve, avšak obecně platí zásada, že největší část v korpusu zabírají texty novější. Přesnější složení korpusu SYN2010 je k dispozici v Příloze č. 1.

SYN2010 je značkován, tzn. obsahuje tzv. správní značky (informace o původu, autorství, typu a zdroji příslušného textu), strukturní značky (členění textu na kapitoly, odstavce, věty a slova) a lingvistické značky. V *Českém národním korpusu: Úvodu a příručce uživatele* (2000, s. 28) se dozvídáme, že lingvistické informace mají dvojí povahu:

- a) Lemmatizace je proces, při němž je každému slovu přiřazena informace o jeho základním, slovníkovém tvaru – lemma.
- b) Morfonologickou interpretací rozumíme informace o slovnědruhovém příslušnosti a morfologických vlastnostech každého slovního tvaru v textu (např. u substantiv o rodu, čísle a pádu; u slovesných tvarů pak o osobě, čísle, slovesném a jmenném rodě apod.). Morfonologická interpretace příslušného slovního tvaru je zapsána ve tvaru tzv. morfologické značky, která může být tvořena maximálně 16 možnými údaji. Každý z těchto údajů má přiřazen jednoznačně určující znak, který je fixován na konkrétní pozici morfologické značky. Význam jednotlivých pozic je jasně dán:

Pozice 1 – Slovní druh, pozice 2 – Detailní určení slovního druhu, pozice 3 – Jmenný rod, pozice 4 – Číslo, pozice 5 – Pád, pozice 6 – Přivlastňovací rod, pozice 7 – Přivlastňovací číslo, pozice 8 – Osoba, pozice 9 – Čas, pozice 10 – Stupeň, pozice 11 – Negace, pozice 12 – Aktivum/pasívum, pozice 13 a 14 – nepoužito, pozice 15 – Varianta, stylový příznak apod. (Čermák – Blatná, 2005) a konečně pozice 16 – Vid (<http://ucnk.ff.cuni.cz>).

Podobu morfologické značky uvedeme na příkladu (ČNK ÚaPU, 2000, s. 28):

NNMS1 - - - - - A - - - - -

, kde N = substantivum, N = obecné substantivum, M = maskulinum, S = singulár, 1 = nominativ, A = kladná, nikoliv negativní podoba slova (protiklad typu víra/nevíra).

Pro vyhledávání v SYN2010 a také v ostatních korpusech se používá korpusový manažer Bonito, který je třeba na PC nejdříve nainstalovat. K vyhledávání je také třeba mít připojení k internetu. Dále je vhodné pro uživatele využít plnohodnotnému přístupu ke korpusům ČNK, který je udělen pouze zaregistrovaným uživatelům. O plný přístup je třeba požádat písemně nebo prostřednictvím elektronického formuláře. Více informací o tom, jak pracovat s korpusy včetně korpusu SYN2010, je možné se dovědět v knize *Český národní korpus: Úvod a příručka uživatele* (2000) a v knize *Jak využívat Český národní korpus* (2005) a na internetových stránkách Českého národního korpusu (<http://ucnk.ff.cuni.cz>).

III. Výzkumná část

1. Metodika výzkumu

Předmětem zkoumání této práce je přechylování názvů profesí v současném českém jazyce. V naší práci se pokusíme na problematiku přechylování názvů profesí pohlédnout „optikou“ Českého národního korpusu, protože ten nám může poskytnout cenné informace o jejich použití a výskytu v současném jazyce. K výzkumu použijeme nejnovější korpus synchronního českého jazyka SYN2010, v němž převažují texty z let 2005 až 2009.

Nejprve jsme potřebovali shromáždit soubor názvů obvyklých profesí. K tomuto účelu jsme použili noviny. Podle *Praktické encyklopedie žurnalistiky* (2002, s. 119) jsou noviny denním tiskem v různých modifikacích, vycházejícím pravidelně denně nebo častěji než jednou týdně s cílem informovat veřejnost. Mnohé z nich mají dnes přílohy (suplementy) v podobě tematických magazínů (Bydlení, Tv program, Víkend, Hobby apod.). Jejich excerpcí jsme získali základní seznam názvů profesí. Vycházeli jsme z předpokladu, že užití daných profesí v novinách hovoří také o jejich pravděpodobně vyšším výskytu ve společnosti, tudíž i v jazyce.

Ke shromáždění souboru profesí nám posloužily následující noviny s magazíny: *Mladá fronta Dnes s Magazínem Dnes + Tv program* (26. 8. 2010), *Mladá fronta Dnes s Magazínem Bydlení* (26. 10. 2010), *Hospodářské noviny* (3. 11. 2010) a *Mladá fronta Dnes s Magazínem Dnes + Tv program* (31. 3. 2011). Z nich jsme získali soubor 120 profesí, který následuje po této kapitole. Do seznamu jsme nezařazovali názvy vojenských hodností a politických funkcí (místopředseda strany, prezident apod.). Seznam jsme upravili tak, že pokud se v novinách vyskytla pouze jedna podoba profese (*brankář*) a kodifikační příručky připouštějí i jinou podobu (*brankař*), pracovali jsme

s oběma podobami. Všechny profese byly nejdříve očištěny od duplicit, následně abecedně seřazeny a nakonec převedeny na nominativ singuláru maskulina. K maskulinům byla přiřazena příslušná maskulina plurálu a jména přechýlená za pomoci *Internetové jazykové příručky* (<http://prirucka.ujc.cas.cz>), popřípadě za pomoci *Slovníku jazyka českého* (1952) nebo *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (2005). Jestliže se požadovaný výraz nevyskytoval v žádné z uvedených příruček, použili jsme jazykový cit a ověřili si jej v samotném korpusu SYN2010. Takto jsme získali ze základního seznamu profesí o 120 jménech mužských seznam 127 možných jmen přechýlených.

Tento soubor profesí budeme dále využívat pro výzkum v SYN2010. Jednotlivá zjištěná *jména přechýlená* budeme vyhledávat v SYN2010 pomocí atributu lemma. Získáme tak nejen všechny konkordance¹⁶ obsahující tvary hledané profese (s malým i velkým počátečním písmenem), ale i jejich počet výskytů v SYN2010. Základní vyhledávací dotaz bude v tomto případě vypadat

[lemma="α"]

, kde za znak **α** dosadíme konkrétní jméno přechýlené, např. *advokátka*. Výsledná podoba dotazu pak bude [lemma="advokátka"].

Obdobně budeme postupovat u maskulin singuláru a plurálu, avšak zde budeme kromě atributu lemma potřebovat ještě vyhledávání pomocí morfologické značky. Zjistíme také počet výskytů v SYN2010. Základní vyhledávací dotaz pro *maskulinum singuláru* vypadá

[(lemma="β") & (tag="NNMS.*")]¹⁷

, kde za znak **β** dosadíme konkrétní maskulinum singuláru, např. *advokát*. Výsledná podoba dotazu pak bude [(lemma="advokát") & (tag="NNMS.*")].

¹⁶ E. Lotko (2005, s. 63) uvádí u hesla konkordance: „abecední seznam slov, resp. tvarů z textu s údajem o jejich umístění v něm (číslo stránky, řádku, bezprostřední kontext apod.)“.

¹⁷ Morfologická značka *NNMS.** znamená: *N* = substantivum, *N* = substantivum obvyčejné, *M* = maskulinum animatum (rod mužský životný), *S* = singulár a konečně sekvence *.** = následné libovolné hodnoty morfologické značky.

Pro *maskulinum plurálu* použijeme téměř shodný vyhledávací dotaz, zaměníme však jen na pozici čísla singulár za plurál, tedy na čtvrté pozici znak S (singulár) za P (plurál):

[(lemma="β") & (tag="NNMP.*")].

Za znak **β** opět dosadíme konkrétní maskulinum singuláru, např. *advokát*. Výsledná podoba dotazu pak bude [(lemma="advokát") & (tag="NNMP.*")]. Získáme tak všechny tvary maskulina *advokát* v plurálu, tedy všechny výskyty tvarů *advokáti* a *advokátové*.

Kompletní přehlednou tabulku se jmény mužskými v singuláru i plurálu a se všemi příslušnými jmény přechýlenými a s jejich počty výskytů v SYN2010 naleznete v Příloze č. 2.

Na základě výše uvedeného se pokusíme odpovědět na následující otázky:

1. Jaké přechylovací přípony se v našem seznamu profesí vyskytují?
2. Jaká je produktivita jednotlivých přechylovacích přípon?
3. Existují-li slovotvorné dublety, popř. trojtvary, jmen přechýlených, jaká dubleta převažuje?
4. Jaké morfonologické alternace se u jmen přechýlených v našem souboru profesí vyskytují?
5. Je skutečně mužský rod bezpříznakový oproti příslušným přechýleným jménům?
Jinak řečeno: platí teze, že jevy bezpříznakové (maskulina) jsou v jazyce častější než jevy příznakové (jména přechýlená)? Pokud se teze potvrdí, jaké nástroje ke zviditelnění ženy český jazyk nabízí?

1.1. Seznam profesí

1. advokát
2. agronom
3. analytik
4. archeolog
5. architekt
6. astronaut
7. auditor
8. balič
9. bankéř
10. barman
11. básník
12. brankář/brankař
13. číšník
14. dealer
15. dělník
16. deratizátor
17. designér
18. dozorce
19. dramaturg
20. editor
21. ekolog
22. ekonom
23. farmář
24. florista

25. fotbalista
26. fotograf
27. geolog
28. gynekolog
29. hasič
30. herec
31. historik
32. hokejista
33. horník
34. houslista
35. hudebník
36. hygienik
37. chirurg
38. ilustrátor
39. inspektor
40. (letecký) instruktor
41. jazykovědec
42. kameraman
43. kardiochirurg
44. kardiolog
45. konstruktér
46. kontrolor
47. kouzelník
48. kreslíř
49. kuchař
50. kurýr

51. kytarista
52. laborant
53. lékárník
54. lékař
55. licitátor
56. lyžař
57. makléř
58. malíř
59. manažer
60. mluvčí
61. moderátor
62. muzikant
63. námořník
64. návrhář
65. notář
66. novinář
67. obhájce
68. operátor
69. pedagog
70. pekař
71. personalista
72. pianista
73. pilot
74. policista
75. politolog
76. (daňový) poradce

77. právník
78. prodavač
79. programátor
80. projektant
81. překladatel
82. psychiatr
83. psycholog
84. publicista
85. recepční
86. redaktor
87. reportér
88. restaurátor
89. režisér/režizér
90. řezník
91. řidič
92. saxofonista
93. scénograf
94. sexuolog
95. sinolog
96. skladatel
97. sklář
98. sochař
99. soudce
100. spisovatel
101. sportovec
102. stevard

- 103. tajemník
- 104. tanečník
- 105. tenista
- 106. tesař
- 107. trenér
- 108. učitel
- 109. umělec
- 110. úředník
- 111. veterinář
- 112. voják
- 113. volejbalista
- 114. vrátný
- 115. vulkanolog
- 116. výtvarník
- 117. záchranář
- 118. (obchodní) zástupce
- 119. zpěvák
- 120. zpravodaj

2. Potíže při vyhledávání názvů profesí v ČNK

V této kapitole se zaměříme na obtíže, s nimiž jsme se potýkali při vyhledávání příslušných názvů profesí v korpusu SYN2010.

2.1. Původní zamýšlená metodika výzkumu

Rádi bychom však nejdříve zmínili náš původní záměr metodiky práce při využití Českého národního korpusu. Chtěli jsme použít všech tří žánrově vyvážených synchronních korpusů psaného jazyka z řady SYN, tedy korpus SYN2000, SYN2005 a SYN2010, které dohromady mapují jazyk převážně z let 1990 až 2009. Jelikož mají tyto tři korpusy stejnou velikost (100 milionů textových slov), mohly velmi dobře posloužit při popisu vývoje jazyka v průběhu posledních 20 let, co se týče přechylování názvů profesí. Mohli jsme srovnat jednotlivé výskyty profesí a také jsme mohli ukázat, zda například u některých slovotvorných dublet a trojtvarů přechýlených názvů profesí není vzrůstající tendence výskytu v jazyce apod. Avšak teprve v průběhu práce se ukázalo, že SYN2000 a SYN2005 jsou v mnohých případech chybně lemmatizovány a morfologicky značkovány, což by náš výzkum podstatně znehodnotilo, např. *archeoložka* byla zanesena pod lemmatem *archeolog*. V takových případech by nás to nutilo místo atributu lemma používat atribut word, což by práci značně zkomplikovalo a znesnadnilo. Ovšem u korpusu SYN2000 jsou si této nedokonalosti vědomi i samotní pracovníci Ústavu Českého národního korpusu, kteří se v následujících zveřejněných korpusech snaží vždy lemmatizaci i morfologické značkování vylepšit. Proto jsme se nakonec rozhodli jen pro využití korpusu SYN2010, který je už poměrně dobře lemmatizován a morfologicky značkován ve srovnání s korpusy SYN2000 a SYN2005. Metodiku práce se SYN2010 jsme popsali v předchozí kapitole.

2.2. Potíže při vyhledávání názvů profesí v SYN2010

Nicméně i při práci s korpusem SYN2010 jsme narazili na několik problémů.

V našem seznamu profesí činila největší potíže homonymie názvů profesí, a to i přesto, že jsme zadali do vyhledávacího dotazu příslušnou morfologickou značku:

- Přechýlená podoba profese balič *balička* figuruje v jazyce i ve významu „balicího stroje“, nežádoucí významy jsme z počtu výskytů vyřadili ručním smazáním příslušných nežádoucích záznamů.
- Pojmenování *dělnice* má také význam „včela-dělnice“ apod., konečný počet výskytů je ponechán i s tímto významem bez ručního mazání nežádoucích výskytů.
- I přes zadanou morfologickou značku, že se má jednat o rod mužský životný, se ve výčtu pojmenování profese *editor* vyskytlo toto slovo ve významu „počítačového programu“, tedy rod mužský neživotný. Ruční mazání nežádoucích významů jsme neprováděli.
- Pojmenování profese *ekonomka* může figurovat v jazyce i ve významu univerbizovaného názvu pro „obchodní akademii“, popř. „ekonomickou fakultu“. U tohoto pojmenování jsme provedli ruční mazání nežádoucích významů.
- Pojmenování profese *kuchařka* figuruje v jazyce i ve významu „kuchařské knihy“. V našem seznamu jsme ponechali počet výskytů i s těmito nežádoucími záznamy.
- Pojmenování profese *manažer* se v jazyce vyskytuje i ve významu „program“. Připouštíme, že ve výsledném počtu výskytů může být zahrnut i tento nežádoucí význam slova, přestože jsme na něj při letném pohledu do záznamů výskytů v SYN2010 nenarazili.
- Pojmenování profese *moderátor* má v jazyce i význam „zařízení“, popř. „fyzikální látka“, připouštíme tedy, že v našem výsledném počtu výskytů profese

mohou být zahrnuty i tyto nežádoucí významy, přestože jsme na něj při letném pohledu do záznamů výskytů v SYN2010 nenarazili.

- Pojmenování profese *operátor* má také význam „matematický operátor, popř. mobilní operátor (poskytovatel telefonní sítě)“. Připouštíme, že v našem výsledném počtu výskytů jsou zahrnuty i tyto nežádoucí významy.
- Pojmenování profese *pilot* se v jazyce vyskytuje i ve významu „kůl“. Ruční redukci nežádoucích významů jsme neprováděli.
- Pojmenování profese *zpravodaj* funguje v jazyce i ve významu „noviny“. Ruční výběr nežádoucích významů jsme neprováděli.

Dále drobnou potíž způsobilo pojmenování profese *designér*, resp. jeho lemma v SYN2010, které má podobu „designer“. I zde se ve výsledném počtu výskytů objevují nežádoucí významy slova *designér* jakožto počítačového programu.

Konečně substantivizovaná adjektiva názvů profesí *mluvčí*, *recepční* a *vrátný* – *vrátná* působilo také potíže. Zadáním příslušného tagu pro femininum ve vyhledávacím dotazu jsme u profese *mluvčí* nedocílili požadovaného, ve výčtu se objevují i maskulina v singuláru i plurálu. Vyhledávací dotaz vypadal takto:

[(lemma="mluvčí") & (tag="NMF.*")].

Ruční redukci nežádoucích záznamů jsme neprováděli.

Dále profese *recepční* se v SYN2010 vyskytuje jen jako adjektivum, tudíž jsme pracovali s těmito vyhledávacími dotazy:

Pro maskulinum singuláru jsme použili dotaz

[(lemma="recepční") & (tag="AAMS.*")]

, kde morfologická značka AAMS znamená: A = adjektivum, A = adjektivum obyčejné, M = maskulinum animatum (rod mužský životný) a S = singulár.

Pro maskulinum plurálu jsme použili dotaz

[(lemma="recepční") & (tag="AAMP.*")]

, kde jsme zaměnili pouze na čtvrté pozici, na pozici čísla, znak S (singulár) za P (plurál).

A pro femininum jsme použili dotaz

[(lemma="recepční") & (tag="AAF.*")]

, kde F znamená femininum.

Ovšem i po této úpravě jsou výsledky počtu výskytů zavádějící, protože do nich jsou zaneseny i samotná adjektiva (*recepční* kniha, hala apod.) a navzájem promíseny všechny rody a čísla.

U typu *vrátný* – *vrátná* jsme narazili na chybnou lemmatizaci, při zadání dotazu [lemma="vrátná"] se nám ve výskytech objevila i maskulina, což platí i naopak. Ruční redukci nežádoucích záznamů jsme provedli pouze u jména přechýleného a u maskulina plurálu.

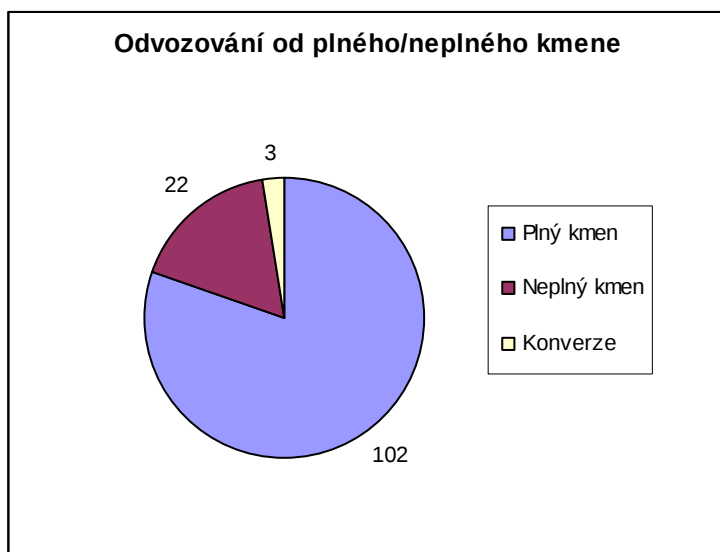
Při rozhodování, zda provést, či neprovést ruční redukci nežádoucích záznamů hrál především roli fakt, že výše jmenovaná textová slova se v SYN2010 vyskytovala v hojném počtu, u mnohých v řádu tisíců záznamů, selekce by byla tudíž příliš časově náročná a možná bychom ani nedosáhli kýženého cíle bez chyb.

Upozorňujeme, že veškeré námi získané záznamy ze SYN2010 jsou pouze orientační vzhledem k výše popsaným důvodům. Korpus SYN2010 není dokonalým nástrojem, a ani my nejsme neomylní.

3. Zastoupení jednotlivých přechylovacích přípon v seznamu profesí

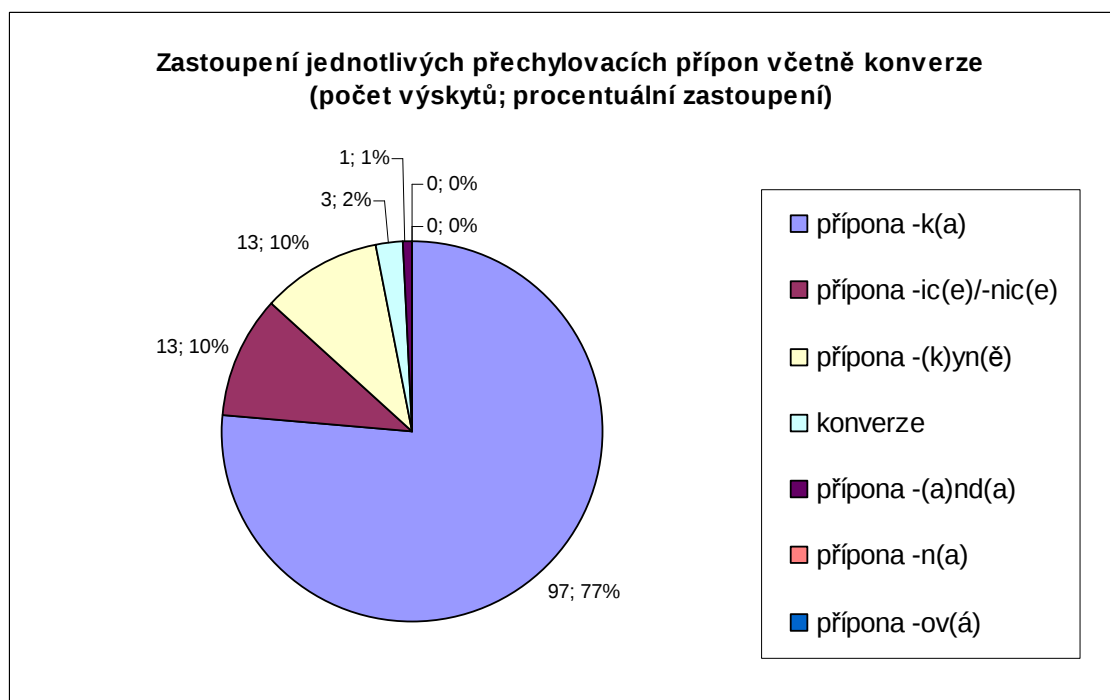
V našem seznamu profesí jsme zaznamenali celkem šest mužských jmen, k nimž bylo možné vytvořit přechýlená jména dvěma, anebo třemi formanty. K pěti mužským jménům (ke jménu *dramaturg*, *chirurg*, *kardiochirurg*, *právník*, *psychiatr*) tak vznikly slovotvorné dublety a k jednomu jménu mužskému (*voják*) trojtvary. Na tato jména a příslušná jména přechýlená se podíváme dále v této kapitole.

Ze 120 jmen mužských jsme tedy získali soubor 127 jmen přechýlených. Naprostá většina jmen přechýlených byla odvozena od plného kmene jména mužského, a to celkem 102 jmen, 22 jmen bylo odvozeno od neplného kmene jména mužského a tři jména byla utvořena konverzí.

Ze 127 přechýlených jmen bylo 97 jmen vytvořeno příponou *-k(a)*, 13 jmen příponou *-ic(e)/-nic(e)*, 13 jmen příponou *-(k)yn(ě)* a jedno jméno příponou *-(a)nd(a)*. Přípony *-ov(á)* a *-n(a)* se v našem seznamu vůbec nevyskytovaly, což svědčí o jejich neproduktivnosti při tvoření přechýlených názvů profesí. Můžeme říci, že nejproduktivnější příponou v našem seznamu profesí je přechylovací přípona *-k(a)*, za ní se stejnou měrou uplatňují přechylovací přípony *-ic(e)/-nic(e)* a *-(k)yně*, následuje

přípona *-(a)nd(a)*. Následující graf názorně ukazuje zastoupení jednotlivých přechylovacích přípon (připojujeme i zastoupení konverze) v našem seznamu profesí.

3.1. Názvy profesí s přechylovací příponou -k(A)

V našem seznamu profesí se vyskytovala přechýlená jména s příponou *-k(a)*, jejichž odvozovacím základem byl pouze **plný kmen** jména mužského. Nejvíce jmen přechýlených bylo vytvořeno k mužským jménům zakončeným na *-ař/-ář*, a to celkem 14 přechýlených názvů profesí.

A. Základové jméno mužské je domácí nebo zdomácnělé

a) Neodvozené, popř. odvozené předponou nebo změnou tvarotvorné charakteristiky, popř. složené, bez přípony:

- *pilot – pilotka*;
- jména se základem složeným bez účasti slovotvorné přípony, *zpravodaj – zpravodajka*.

- b) Odvozené příponou, popř. složené a zároveň odvozené příponou, zakončené na:
- **-tel**, *překladatel – překladatelka, skladatel – skladatelka, spisovatel – spisovatelka, učitel – učitelka*;
 - **-č**, *balič – balička, hasič – hasička, prodavač – prodavačka, řidič – řidička*;
 - **-c** nebo na **-(e)c**, *herec – herečka*;
 - **-ák**, *voják – vojačka (hov.), zpěvák – zpěvačka*;
 - **-(n)ík**, *právník – právnička*;
 - **-ař/-ář**, *brankář/brankař – brankářka/brankařka, farmář – farmářka, kuchař – kuchařka, lékař – lékařka, lyžař – lyžařka, návrhář – návrhářka, notář – notářka, novinář – novinářka, pekař – pekařka, sklář – sklářka, sochař – sochařka, tesař – tesařka, veterinář – veterinářka, záchranář – záchranářka*;
 - **-íř**, *básník – básnířka (původně k básníř), kreslír – kreslířka, malír – malířka*;
 - **-ěř**, *bankéř – bankéřka*.

B. Základové jméno mužské je přejaté

a) Neodvozené, popř. složené bez přípony:

- od mužských základů neodvozených, *architekt – architektka, kurýr – kurýřka, makléř – makléřka, pedagog – pedagožka, psychiatr – psychiatricka, stevard – stevardka*;
- od mužských základů složených, *agronom – agronomka, astronaut – astronautka, barman – barmanka, ekonom – ekonomka, fotograf – fotogračka, kameraman – kameramanka, scénograf – scénogračka*;
 - zakončených na **-log**, *archeolog – archeoložka, ekolog – ekoložka, geolog – geoložka, gynekolog – gynekoložka, kardiolog – kardioložka, politolog – politoložka, psycholog – psycholožka, sexuolog – sexuložka, sinolog – sinoložka, vulkanolog – vulkanoložka*;

- zakončených na **-urg**, *dramaturg – dramaturžka, chirurg – chirurgka, kardiochirurg – kardiochirurgka.*

b) Odvozené příponou, popř. složené a zároveň odvozené příponou, zakončené na:

- **-st(a)**, *florista – floristka, fotbalista – fotbalistka, hokejista – hokejistka, houslista – houslistka, kytarista – kytaristka, pianista – pianistka, personalista – personalistka, policista – policistka, publicista – publicistka, saxofonista – saxofonistka, tenista – tenistka, volejbalista – volejbalistka;*
- **-ant**, *laborant – laborantka, muzikant – muzikantka, projektant – projektantka;*
- **-át**, *advokát – advokátka;*
- **-er/-ér**, *dealer – dealerka, designér – designérka, konstruktér – konstruktérka, manažer – manažerka, reportér – reportérka, režisér/režizér – režisérka/režisérka, trenér – trenérka;*
- **-or**, *auditor – auditorka, deratizátor – deratizátorka, editor – editorka, ilustrátor – ilustrátorka, inspektor – inspektorka, (letecký) instruktor – instruktorka, kontrolor – kontrolorka, licitátor – licitátorka, moderátor – moderátorka, operátor – operátorka, programátor – programátorka, redaktor – redaktorka, restaurátor – restaurátorka;*
- **-ik**, *analytik – analytička, historik – historička, hygienik – hygienička.*

3.2. Názvy profesí s přechylovací příponou -IC(E)/-NIC(E)

V našem seznamu profesí se vyskytovala přechýlená jména s příponou *-ic(e)/-nic(e)*, jejichž odvozovacím základem byl pouze **neplný (odvozovací) kmen** jména mužského.

- Podoba **-nic(e)** náleží především k mužským protějškům na
 - **-ník**, *číšník – číšnice, dělník – dělnice, horník – hornice, hudebník – hudebnice, kouzelník – kouzelnice, lékárník – lékárnice, námořník – námořnice, právník – právnicka, řezník – řeznice, tajemník – tajemnice, tanečník – tanečnice, úředník – úřednice, výtvarník – výtvarnice.*

3.3. Názvy profesí s přechylovací příponou **-(k)YN(Ě)**

V našem seznamu profesí se vyskytovala přechýlená jména s příponou **-(k)yn(ě)**, jejichž odvozovacím základem byl pouze **plný kmen** i **neplný odvozovací kmen** jména mužského.

1. typ – odvozovacím základem je **plný kmen** jména mužského

a) Neodvozeného, popř. odvozeného předponou nebo změnou tvarotvorné charakteristiky, popř. složeného bez přípony:

Varianta **-yně**, *dramaturg – dramaturgyně, chirurg – chirurgyně, kardiochirurg – kardiochirurgyně, psychiatr – psychiatryně.*

b) Odvozeného příponou, popř. složeného a zároveň odvozeného příponou:

Varianta **-yně** k mužským jménům na

- **-ák**, *voják – vojákyně.*

2. typ – odvozovacím základem je **neplný kmen** jména mužského

Varianta **-kyně** k mužským jménům na

- **-ce**, *dozorce – dozorkyně, obhájce – obhájkyne, poradce – poradkyne, soudce – soudkyne, zástupce – zástupkyne;*

- **-(e)c**, *jazykovědec* – *jazykovědkyně*, *sportovec* – *sportovkyně*, *umělec* – *umělkyně*.

3.4. Názvy profesí s přechylovací příponou **-(A)ND(A)**

S touto přechylovací příponou se v našem souboru profesí vyskytovalo pouze jedno jméno přechýlené, a to *voják* – *vojanda*. F. Trávníček ve *Slovníku jazyka českého* (1952, s. 1662) uvádí u tohoto jména: *vojanda*, ž. = milenka, žena vojáka, vojenská nevěstka. Dnes už můžeme chápat jméno *vojanda* ve významu „žena, která pracuje u armády“, jak vyplývá i z kontextu jednotlivých záznamů v SYN2010, což můžeme vidět na tomto příkladu:

„Tye se podíval na Catherine Neilsenovou , majorku a " < vojandu > každým coulem " . Stála nehnutě , měla napjaté rysy a stěží zadržovala slzy .“ (Ludlum, 2000).

3.5. Přechylování názvů profesí konverzí

V našem seznamu profesí se vyskytovala tři jména mužská, k nimž se tvoří jména přechýlená konverzí, tedy pouze záměnou tvarotvorné charakteristiky mužské charakteristikou ženskou. Tato jména patří k tzv. substantivizovaným adjektivům, která si zachovávají adjektivní typ skloňování. U jednoho z jmen, a to u *vrátný* – *vrátná*, je rodový rozdíl patrný již v nominativu singuláru. U dalších dvou jmen mužských a jejich rodových protějšků, a to u *mluvčí* – *mluvčí* a u *recepční* – *recepční*, je rodový rozdíl znatelný až při deklinaci, tedy například v genitivu singuláru *mluvčího* – *mluvčí* a *recepčního* – *recepční*.

3.6. Slovtvorné dublety a trojtvary názvů profesí

Jak jsme uvedli výše, k pěti jménům mužským lze vytvořit slovtvorné dublety pomocí různých přechylovacích formantů a k jednomu jménu mužského dokonce i slovtvorné trojtvary.

Nyní se podíváme, jak si jednotlivé slovtvorné dublety a trojtvary v jazyce konkurují. Zjistíme to na základě počtu výskytů v SYN2010, které jsme získali pomocí výše uvedených vyhledávacích dotazů.

Počet výskytů v SYN2010 ¹⁸			
Maskulinum	Jména přechýlená		
	LEMMA1	LEMMA2	LEMMA3
dramaturg	dramaturgyně 218	dramaturžka 0	
chirurg	chirurgyně 0	chirurgžka 2	
kardiochirurg	kardiochirurgžka 0	kardiochirurgyně 0	
právník	právníčka 374	právnice 2	
psychiatr	psychiatryně 10	psychiatrička 39	
voják	vojákyne 32	vojačka (hov.) 28	vojanda ¹⁹ 5

¹⁸ Český národní korpus – SYN2010. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

¹⁹ Převzato ze *Slovníku jazyka českého*. Slovanské nakladatelství, Praha, 1952, s. 1662. Trávníček uvádí: *vojanda*, ž. = milenka, žena vojáka, vojen. nevěstka.

Jak z uvedené tabulky vyplývá, u profese *dramaturg* jednoznačně převažuje přechýlená podoba s přechylovací příponou *-yn(ě)* (*dramaturgyně*) vedle podoby s příponou *-k(a)* (*dramaturžka*).

U profese *chirurg* není vzájemný poměr výskytů přechýlených jmen příliš vypovídající o převažující přechylovací příponě, přesto můžeme říci, že podoba s příponou *-k(a)* (*chirurgžka*) se alespoň v SYN2010 dvakrát vyskytla, na rozdíl od podoby s příponou *-yn(ě)* (*chirurgyně*), která není v SYN2010 zaznamenána vůbec. A to i přesto, že podoba s příponou *-k(a)* vyžaduje souhláskovou alternaci *g/ž* finály slovotvorného základu.

Ze dvou možností přechýlených jmen profese *kardiochirurg*, *kardiochirurgžka* i *kardiochirurgyně*, se bohužel v SYN2010 nevyskytla žádná.

U profese *právník* jednoznačně převažuje podoba s přechylovací příponou *-k(a)* (*právníčka*) vedle podoby s příponou *-nic(e)* (*právnice*). Vítězí i přesto, že vyžaduje dvě alternace slovotvorného základu, souhláskovou alternaci *k/č* a také samohláskovou alternaci *í/i*, kdežto podoba *právnice* vyžaduje pouze samohláskovou alternaci *í/i*.

Výskyt přechýlených jmen profese *psychiatr* ukazuje na převažující podobu s přechylovací příponou *-k(a)*, resp. její variantou *-ičk(a)*, (*psychiatrička*) vedle podoby s příponou *-yn(ě)* (*psychiatryně*). U podoby *psychiatrička* vzniká jednak domněnka, že jde o slovakismus, jednak je zde třeba brát v úvahu i možnou slovotvornou analogii se slovy *právníčka* a *katolička* apod., jejichž východiskem jsou mužská jména zakončená na *-ik* a *-ík* (Svobodová, 2006–2007, s. 32).

Profese *voják* nabízí tři možné přechýlené podoby, nejčastěji se vyskytuje podoba s přechylovací příponou *-yn(ě)* (*vojákyne*) nevyžadující žádnou alternaci, následuje podoba s příponou *-k(a)* (*vojačka*), která je hovorovou podobou, a konečně podoba s příponou *-(a)nd(a)* (*vojanda*), u níž je stále možné vnímat jistou dávku expresivity.

I když jsme nashromáždili poměrně malý soubor pro porovnání konkurenceschopnosti jednotlivých přechylovacích přípon, shrneme-li zjištěné poznatky, dospějeme k závěru, že přechylovací přípona *-k(a)* je v jazyce silně progresivní, i přesto, že vyžaduje mnohdy hláskové alternace slovotvorného základu.

4. Zastoupení morfonologických alternací v seznamu profesí

V této kapitole se budeme zabývat morfonologickými alternacemi, které se v našem seznamu profesí při tvoření jmen přechýlených vyskytují. Budeme je uvádět v souvislosti s užitím jednotlivých přechylovacích přípon, s nimiž jsme se setkali v našem seznamu profesí – *-k(a)*, *-ic(e)/-nic(e)*, *-(k)yn(ě)* a *-(a)nd(a)*. Celkem jsme zaznamenali 35 jmen přechýlených s alternacemi. Nejčastěji se vyskytovala souhlásková alternace finály slovotvorného základu *g/ž* u jmen přechýlených s příponou *-k(a)* od jmen mužských zakončených na *-g* a samohlásková alternace *í/i* u jmen přechýlených s příponou *-nic(e)* od jmen mužských zakončených na *-ník*.

4.1. Morfonologické alternace u jmen přechýlených s příponou -K(A)

Ve funkci spoluformantu se v našem seznamu profesí vyskytovaly souhláskové i samohláskové alternace.

a) Souhláskové

- S korelativními alternantami

Alternace sykavek ostrých s tupými:

- **c/č**: *herec* – *herečka*.

- Disjunktivními alternantami

Alternace hrdelnic s tupými sykavkami (tzv. měkčení):

- **g/ž**: *archeolog* – *archeoložka*, *dramaturg* – *dramaturžka*, *ekolog* – *ekoložka*, *geolog* – *geoložka*, *gynekolog* – *gynekoložka*, *chirurg* – *chirurgžka*, *kardiolog* – *kardioložka*, *pedagog* – *pedagožka*, *politolog* – *politoložka*, *psycholog* – *psycholožka*, *sexuolog* – *sexuložka*, *sinolog* – *sinoložka*, *vulkanolog* – *vulkanoložka*;

- **k/č:** *analytik – analytička, historik – historička, hygienik – hygienička, právník – právníčka, voják – vojačka, zpěvák – zpěvačka.*

b) Samohláskové

- S korelativními alternantami

Krácení:

- **á/a:** v sufixu *-ák*: *voják – vojačka, zpěvák – zpěvačka;*
- **í/i:** jen v sufixu *-ník*: *právník – právníčka.*

4.2. Morfonologické alternace u jmen přechýlených s příponou -IC(E)/-NIC(E)

Ve funkci spoluformantu se vyskytovala jen následující samohlásková alternace s korelativními alternantami, a to krácení:

- **í/i:** v sufixu *-ník/-nice*: *číšník – číš-nice, dělník – dělnice, horník – hornice, hudebník – hudebnice, kouzelník – kouzelnice, lékárník – lékárnice, námořník – námořnice, právník – právnice, řezník – řeznice, tajemník – tajemnice, tanečník – tanečnice, úředník – úřednice, výtvarník – výtvarnice.*

4.3. Morfonologické alternace u jmen přechýlených s příponou -(K)YN(Ě)

a -(A)ND(A)

V našem seznamu profesí se nevyskytla žádná morfonologická alternace při tvoření jmen přechýlených s příponou **-(k)yn(ě)**. U jediného jména přechýleného s příponou **-(a)nd(a)** dochází v sufixu *-ák* ke krácení samohlásky *á/a*: *voják – vojanda.*

5. Generické maskulinum versus jména přechýlená

V této kapitole se pokusíme ukázat, zda platí teze, že jevy bezpříznakové, v našem případě maskulina, jsou v jazyce častější než jevy příznakové, v našem případě jména přechýlená. Připomeňme, že v následujícím výkladu mluvíme o výskytech na základě vyhledávacího dotazu s atributem lemma, popř. s atributy lemma a tag (morfologická značka).

Abychom poukázali na nerovnost postavení mužů a žen v jazyce, sestavili jsme na základě našeho seznamu profesí (viz Příloha č. 2) „žebříček profesí“²⁰ podle počtu výskytů v SYN2010:

1. policisté/policisti (15 868 výskytů);
2. trenér (14 777 v.);
3. lékař (11 934 v.);
4. vojáci (10 969 v.);
5. lékaři (9 849 v.);
- 6.–7. řidič (9 157 v.) a řidiči (7 898 v.);
8. zástupci/zástupcové (7 805 v.);
9. hasiči (6 655 v.);
10. učitel (5 997 v.);
11. novináři (5 928 v.);
12. fotbalisté/ fotbalisti (5 325 v.);
13. úředníci (5 037 v.);
14. učitelé (4 946 v.);
15. herec (4 666 v.) atd.

²⁰ Do žebříčku jsme nezařadili profesi *mluvčí* z důvodů uvedených v kapitole *Potíže při vyhledávání názvů profesí v ČNK*, i když výskyt maskulina singuláru této profese činil 11 556 záznamů.

Všimněte si, že se na horních příčkách výčtu vyskytují jen maskulina, že se neobjevilo ani jedno jméno přechýlené. Máme za to, že tento výčet vskutku velmi dobře odráží situaci ve společnosti, jednak ve smyslu jazykové diskriminace žen, jednak také ve smyslu zastoupení profesí v psaném jazyce.

Zkusme nyní sestavit „žebříček profesí“²¹ podle počtu výskytů v SYN2010 pouze ze jmen přechýlených:

1. herečka (4 322 výskytů);
2. učitelka (3 293 v.);
3. zpěvačka (3 090 v.);
4. kuchařka (1 350 v.);
5. lékařka (1 284 v.);
6. prodavačka (965 v.);
7. tanečnice (956 v.);
8. spisovatelka (837 v.);
9. soudkyně (812 v.);
10. režisérka/režizérka (745 v.);
11. redaktorka (642 v.);
12. úřednice (624 v.);
13. řidička (597 v.);
14. moderátorka (581 v.);
15. psycholožka (534 v.) atd.

I tento žebříček jmen přechýlených nám může poměrně dobře posloužit k tomu, abychom si udělali představu o tom, v jakých profesích se žena nejčastěji vyskytuje. Samozřejmě s ohledem na náš omezený seznam profesí.

²¹ Do žebříčku jsme nezařadili profesi *mluvčí* z důvodů uvedených v kapitole *Potíže při vyhledávání názvů profesí* v ČNK, i když výskyt jména přechýleného této profese činil 7 481 záznamů.

Když provedeme v celém našem seznamu profesí srovnání součtu výskytu maskulina singuláru i plurálu a výskytu příslušného jména přechýleného, zjistíme, že u téměř všech profesí (98 %) platí, že maskulinum se v SYN2010 vyskytuje častěji než příslušné jméno přechýlené. První výjimkou byla profese *recepční* (femininum), která převyšovala součet výskytů maskulina v singuláru a plurálu. Přesto není tato výjimka zcela průkazná, neboť profese *recepční* je v SYN2010 zavedena pod adjektivem, např. *recepční hala*, tudíž jsou ve výsledcích zaneseny i tyto nežádoucí výskyty. Druhou výjimkou bylo pojmenování *laborantka*, která však maskulinum (*laborant a laboranti*) předčila jen o 7 výskytů. Můžeme tedy s klidným svědomím říci, že skutečně platí uvedená teze, že jevy bezpříznakové (maskulinum) se v jazyce vyskytují ve větší míře než jevy příznakové (jména přechýlená).

V některých případech však jméno přechýlené velmi dobře konkurovalo původnímu maskulinu. Jednalo se především o profesi *kuchařka* (1 350 výskytů) vs. *kuchař a kuchaři* (celkem 1 405 výskytů), avšak i zde by mohlo vzájemné srovnání činit potíže vzhledem k homonymii pojmenování *kuchařka* (také „kuchařská kniha“). Další konkurenceschopnou profesí byla *prodavačka* (965 výskytů) ve srovnání s maskulinem (*prodavač a prodavači*) o celkovém výskytu 1 294 záznamů.

Naopak velmi malý počet záznamů jsme zaznamenali u následujících přechýlených jmen ve srovnání s původními jmény mužskými: *auditorka* (6 výskytů) vs. *auditor a auditoři* (397 výskytů), *ekoložka* (8 výskytů) vs. *ekolog a ekologové* (767 výskytů), *hornice* (8 výskytů) vs. *horník a horníci* (1 136 v.), *chirurgyně a chirurgka* (celkem 2 v.) vs. *chirurg a chirurgové* (1 025 v.), *konstruktérka* (5 v.) vs. *konstruktér a konstruktéři* (751 v.), *kurýrka* (3 v.) vs. *kurýr a kurýři* (422 v.), *námořnice* (9 v.) vs. *námořník a námořníci* (1825 v.), *programátorka* (13 v.) vs. *programátor a programátoři* (574 v.), *projektantka* (18 v.) vs. *projektant a projektanti* (925 v.), *řeznice* (12 v.) vs. *řezník a řezníci* (664 v.), *saxofonistka* (9 v.) vs. *saxofonista*

a *saxofonisté/saxofonisti* (161 v.), *sklářka* (3 v.) vs. *sklář* a *skláři* (225 v.), *tesařka* (1 v.) vs. *tesař* a *tesaři* (448 v.), *geoložka* (7 v.) vs. *geolog* a *geologové* (556 v.) ad.

Z výše uvedeného vyplývá, že žena skutečně neproniká do některých tzv. mužských povolání, zřejmě je to především z počtu výskytů přechýlených pojmenování *hornice, námořnice, sklářka a tesařka*. A samozřejmě dalších profesí, které se v našem seznamu neobjevily.

5.1. Snaha o zviditelnění ženy v jazyce

Prokázali jsme, že u názvů profesí se maskulinum v jazyce vyskytuje mnohem častěji než přechýlená jména, což bývá pro mnohé feministické lingvistky nepříjemná skutečnost, s níž se snaží více či méně dobře vypořádat. Jak uvádí J. Valdřová (1999, s. 106), za nevhodné považujeme užití generického maskulina v takových typech komunikace, kdy je „politicky“ korektní uvádět obojí pohlaví: v úředním styku, v inzerci pracovních míst, v jazyce formulářů a tiskovin určených veřejnosti, při oslovování a titulování.

J. Valdřová (2008, s. 36–37) uvádí několik možných řešení, jak se vyjadřovat nesexisticky: vypisovat ženské a mužské názvy profesí v nezkráceném znění, např. *advokát/advokátka* nebo *advokát a advokátka* nebo uvádět femininum pomocí lomítka, využít tzv. splittingu, např. *advokát/ka*. Další možností je substituce názvu profese za název činnosti či instituce, např. JUDr. Eva Nováková, *advokátka* nebo *advokátní kancelář*. Nabízí také možnost používat slovesná adjektiva, např. *cestující* ve spojení *kupé pro cestující* (místo *matky*) *s dětmi*, nebo používat zástupná pojmenování typu *osoba, síla* ve spojení *pomocná síla, zodpovědná osoba*. Mužské názvy osob lze velmi dobře nahradit přívlastkem, např. *nekuřácký prostor* místo *prostor pro nekuřáky*, *poslanecká sněmovna* místo *poslanci*.

Výše uvedené má samozřejmě pouze charakter doporučení, neboť je zřejmé, že není vždy nutné a také snadné nahradit veškerá generická maskulina. Na druhou stranu, pokud máme v českém jazyce nástroje ke zviditelnění ženy, nevidíme důvod, proč jich nevyužívat tam, kde je to žádoucí, jak jsme uvedli výše.

IV. Závěr

Cílem naší práce bylo podat obraz přechylování názvů profesí v současném českém jazyce. V první části práce jsme se pokusili nahlédnout na postavení ženy v dnešní společnosti, tedy i v pracovní sféře, které se odráží také v jazyce, což ovšem platí i naopak. Poukázali jsme na to, že žena je v jazyce diskriminována, přehlížena, především užíváním generického maskulina bez rozmyslu i tam, kde by bylo vhodnější využít prostředky ke zviditelnění ženy, jichž má čeština značné množství. V tomto směru sdílíme názor s J. Valdrovou (1999, s. 106), která považuje za nevhodné užití generického maskulina v takových typech komunikace, kdy je „politicky“ korektní uvádět obojí pohlaví: v úředním styku, v inzerci pracovních míst, v jazyce formulářů a tiskovin určených veřejnosti, při oslovování a titulování.

Dále jsme se pokusili objasnit vztahy mezi rodem biologickým (sexus), rodem gramatickým (genus) a rodem sociálním (gender). Popsali jsme obecné teoretické principy přechylování v českém jazyce, zastavili se u každé přechylování přípony a ukázali jsme její užití na příkladech. Připojili jsme morfonologické alternace, které působí v mnohých případech odvozování jmen přechýlených ve funkci spoluformantu. A konečně v závěru první části jsme popsali pro náš výzkum velmi cenný a užitečný nástroj, korpus synchronního psaného jazyka SYN2010, spadající pod projekt Českého národního korpusu.

V druhé části práce se nám podařilo shromáždit dostatečný počet profesí excerpce z novin, 120 názvů, na nichž jsme provedli samotný výzkum přechylování názvů profesí. Ze 120 maskulin názvů profesí jsme získali celkem 127 jmen přechýlených, neboť bylo možné k pěti jménům mužským (ke jménu *dramaturg*, *chirurg*, *kardiochirurg*, *právník*, *psychiatr*) vytvořit přechýlené dublety (*dramaturžka/dramaturgyně*, *chirurgyně/chirurgka*, *kardiochirurgyně/kardiochirurgka*, *právníčka/právnice*, *psychiatricka/psychiatryně*) a k jednomu jménu mužskému (*voják*)

dokonce tři jména přechýlená (*vojákyň* / *vojačka* / *vojanda*). Zjistili jsme, že nejproduktivněji se při tvoření přechýlených názvů profesí uplatňuje přechylovací přípona *-k(a)*, následována příponou *-ic(e)/-nic(e)* a příponou *-(k)yn(ě)*. Ojedinelou přechylovací příponou, která se v našem seznamu profesí vyskytla, byla přípona *-(a)nd(a)*. Přípony *-ov(á)* a *-n(a)* se v našem seznamu vůbec nevyskytovaly, což svědčí o jejich neproduktivnosti při tvoření přechýlených názvů profesí. V menší míře se při přechylování názvů profesí uplatňuje i konverze, bezafixální derivace, při níž dochází pouze ke změně tvarotvorné charakteristiky. V našem seznamu profesí se vyskytla tři taková jména: *mluvčí – mluvčí, recepční – recepční* a *vrátný – vrátná*.

Pozorovali jsme také u výše uvedených slovotvorných dublet a trojtvarů jejich schopnost si konkurovat na základě počtu výskytů získaných ze SYN2010. I když se nám podařilo nashromáždit jen poměrně malý soubor pro porovnání konkurenceschopnosti jednotlivých přechylovacích přípon, zjistili jsme, že přechylovací přípona *-k(a)* je v jazyce silně progresivní, i přesto, že vyžaduje mnohdy hláskové alternace slovotvorného základu.

Dále jsme sledovali i tyto morfonologické alternace, nejčastěji se vyskytovala souhlásková alternace *g/ž* u jmen přechýlených s příponou *-k(a)* od jmen mužských zakončených na *-g* a samohlásková alternace *í/i* u jmen přechýlených s příponou *-nic(e)* od jmen mužských zakončených na *-ník*.

Nakonec jsme naši pozornost obrátili k tezi, která tvrdí, že jevy bezpříznakové (v našem smyslu maskulina) jsou v jazyce častější než jevy příznakové (v našem smyslu jména přechýlená). Provedli jsme v celém našem seznamu profesí srovnání součtu výskytů maskulina singuláru i plurálu s výskytem příslušného jména přechýleného v SYN2010 a zjistili jsme, že u téměř všech profesí (98 %) uvedená teze platí. Dvě výjimky, které jsme zaznamenali, pravdivost teze nevyvrátily. *Recepční* (femininum), která převyšovala součet výskytů maskulina v singuláru a plurálu, je v SYN2010

zavedena pod adjektivem, např. *recepční* hala, tudíž jsou ve výsledcích zaneseny i tyto nežádoucí výskyty. Druhou výjimkou bylo pojmenování *laborantka*, která však maskulinum (*laborant a laboranti*) předčila jen o 7 výskytů.

Ukázalo se také, že u některých profesí je velmi malý výskyt jmen přechýlených oproti maskulinu, jednalo se o pojmenování *hornice, námořnice, sklářka a tesařka*, avšak zde jsou zjevné mimojazykové důvody nepoužívání přechýlené podoby, jednoduše proto, že existuje jen málo žen, které tyto profese vykonávají.

Samostatnou kapitolu jsme také věnovali potížím při práci s korpusem SYN2010. Náš výzkum stěžovala především častá homonymie názvů profesí, např. u pojmenování *kuchařka* nebo *ekonomka*, které nelze nijak „strojově“ zabránit, tudíž se nám zobrazovaly ve výsledných výskytech i nežádoucí významy. Dalším problémem bylo i přes zadanou morfologickou značku, že se má jednat o mužský rod životný, to, že se nám u maskulin v singuláru objevovaly i nežádoucí výskyty rodu mužského neživotného, např. u pojmenování profesí *moderátor, pilot, editor, zpravodaj, manažer* ad. U profese *mluvčí* jsme i přes zadání příslušného tagu pro femininum ve vyhledávacím dotazu nedocílili požadovaného, ve výčtu se objevovala i maskulina v singuláru i plurálu.

U mnohých takových případů jsme neprováděli ruční redukci nežádoucích záznamů, protože by šlo o poměrně časově náročnou operaci, u níž by nebylo zaručeno, že bude provedena bez chyb. Přes veškeré potíže můžeme říci, že korpus SYN2010 je lépe lemmatizován a tagován ve srovnání s korpusem SYN2000 a SYN2005, že jde o cenný a snadno dostupný nástroj, který můžeme doporučit k dalším výzkumům synchronního českého jazyka.

V. Seznam zkratk

ČNK – Český národní korpus

ČNK ÚaPU – Český národní korpus: úvod a příručka uživatele

hov. – hovorové

MČ 1 – Mluvnice češtiny 1

MČ 2 – Mluvnice češtiny 2

MSČ 1 – Mluvnice současné češtiny 1

NŘ – Naše řeč

SaS – Slovo a slovesnost

TSC 2 – Tvoření slov v češtině 2

ÚČNK – Ústav Českého národního korpusu

v. – výskytů

VI. Anotace

Jméno a příjmení: Lucie Doleželová

Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta

Název práce: Přechylování názvů profesí v současné češtině

Vedoucí práce: PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.

Počet znaků: 82 922 (včetně mezer)

Počet zdrojů a použité literatury: 59

Počet stran: 91

Počet příloh: 2

Klíčová slova: přechylování, moce, žena, profese, Český národní korpus, SYN2010, morfonologické alternace, sexus, genus, gender, generické maskulinum

Stručná charakteristika diplomové práce: Bakalářská práce se zaměřuje na výzkum přechylování názvů profesí v současném českém jazyce na materiálu Českého národního korpusu (ČNK), konkrétně na materiálu synchronního korpusu psaného českého jazyka SYN2010. V úvodní části se zabývá postavením ženy ve společnosti, gramatickou kategorií rodu (genus) a jejím vztahem k rodu biologickému (sexus) a rodu sociálnímu (gender), dále teoretickou charakteristikou přechylování v češtině, morfonologickými alternacemi, které přechylování doprovázejí, v poslední teoretické části stručně charakterizuje ČNK a korpus SYN2010. V části výzkumné sleduje přechylování 120 názvů profesí v SYN2010, užití jednotlivých přechylovacích přípon a jejich produktivitu a morfonologické alternace. Dále v SYN2010 sleduje počet výskytů jednotlivých jmen přechýlených a počet výskytů původních jmen mužských v singuláru i plurálu. Na základě těchto informací sleduje pravdivost teze, že jevy

bezpříznakové (maskulina) jsou v jazyce častější než jevy příznakové (jména přechýlená).

Key words: Feminization of language, Woman, Profession, Czech National Corpus, SYN2010, Morphological alternations, Sexus, Genus, Gender, Generic Masculine

Annotation: This Bachelor thesis focuses on the feminization of the titles of professions used in contemporary Czech. The source of linguistic material is synchronic corpus SYN2010 from the Czech National Corpus (CNC). In its introduction the thesis covers the role of woman in society, the category of grammatical gender (genus) and its relation to biological gender (sexus) and social gender (gender). Further, it deals with theoretical characteristics of the feminization of names in Czech as well as with the morphological alternations that accompany the feminization. In its final theoretical section it describes both CNC and SYN2010 corpus. The research section of the thesis monitors the feminization of 120 titles of professions found in SYN2010, the usage of individual suffixes in feminization, and their productivity and morphological alternations.

It also observes the number of occurrences of individual feminized names and the number of occurrences of original male names in both singular and plural. Based on these facts this thesis tests the accuracy of the statement that the unmarked form (masculine) is more common in Czech than the marked form (feminized names).

VII. Literatura a zdroje

Tištěné zdroje

- **Adámková, P.:** Přechylování versus přímé tvoření názvů osob ženského pohlaví. In *Život s morfémami. Sborník studií na počest Zdenky Rusínové*, Masarykova univerzita, Brno, 2004, s. 9–17.
- **Cvrček, V. a kol.:** *Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví*. Nakladatelství Karolinum, Praha, 2010.
- **Čermák, F. – Blatná, R. a kol.:** *Jak využívat Český národní korpus*. NLN, Praha, 2005.
- **Čermák, F. – Králík, J. – Kučera, K.:** Recepce současné češtiny a reprezentativnost korpusu (Výsledky a některé souvislosti jedné orientační sondy na pozadí budování Českého národního korpusu). In *SaS*, 58, 1997, s. 117–124.
- **Čermák, F. – Kubíček, P.:** Jazykový korpus a škola. In *Český jazyk a literatura*, č. 3–4, 48/97–98, s. 84–92.
- **Čermák, F.:** Jazykový korpus: Prostředek a zdroj poznání. In *SaS*, 56, 1995.
- **Černá, A.:** Radová. In *NŘ*, 84, 2001, č.1, s. 52–53.
- **Černý, J.:** *Úvod do studia jazyka*. Rubico, Olomouc, 1998.
- **Čmejrková, S.:** Jazyk pro druhé pohlaví. In *Český jazyk na přelomu tisíciletí*, Academia, Praha, 1997, s. 146–158.
- **Čmejrková, S.:** Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny. In *SaS*, 63, 2002.
- **Čmejrková, S.:** Žena v jazyce. In *Čeština, jak ji znáte i neznáte*, Academia, Praha, 1996, s. 144–148.
- **Daneš, F. – Dokulil, M. – Kuchař, J.:** *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 1967.

- **Decarli Valdřová, J.:** Źenská a mužská role v jazyce. In *ABC feminismu*, Nesehnutí, Brno, 2004, s. 8–16.
- **Dokulil, M.:** *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 1962.
- **Eisner, P.:** *Chrám i tvrz. Kniha o češtině*. Nakladatelství XYZ, Praha, 2010 (pův. vydání 1946).
- **Hajič, J.:** *Disambiguation of Rich Inflection (Computational Morphology of Czech)*. Vol. 1. Karolinum Charles University Press, Praha, 2004.
- **Havlová, J.:** *Profesní dráha ve 20. století (Úvod do sociologie povolání)*. Vydavatelství Karolinum, Praha, 1996.
- **Hoffmannová, J.:** Feministická lingvistika. In *Stylistika a ...: současná situace stylistiky*, Trizonia, Praha, 1997, s. 13–16.
- **Hoffmannová, J.:** Feministická lingvistika? In *NŘ*, 78, 1995, č. 2, s. 80–91.
- **Hrušková, Z.:** O krejčích a krejčových. In *NŘ*, 80, 1997, č. 3, s. 162–164.
- **Chromý, J.:** K článku Jany Valdřové „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ In *NŘ*, 91, 2008, č. 4, 197–200.
- **Jandourek, J.:** *Sociologický slovník*. Portál, Praha, 2001.
- **Jarkovská, L.:** Prohlédněme genderové stereotypy. In *ABC feminismu*, Nesehnutí, Brno, 2004, s. 18–27.
- **Jelínek, T.:** Nové značkování v Českém národním korpusu. In *Naše řeč*, 91, 1, 2008, s. 13–20.
- **Kocek, J. – Kopřivová, M. – Kučera, K. (eds.):** *Český národní korpus: úvod a příručka uživatele*. Filozofická fakulta UK, Praha, 2000.
- **Kocek, J. – Kopřivová, M.:** Základní informace o projektu Český národní korpus. In *Jazykovědné aktuality*, roč. 38, 2001, č. 3, s. 106–108.

- **Kuchařová, V. – Zamykalová, L.:** *Aktuální otázky postavení žen v ČR.* Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Praha, 1998.
- **Lipold, J.:** Ženský rod se (v češtině) také hlásí o slovo. In *Mladá fronta Dnes* (Praha), 2000 (4. 2.), s. 6.
- **Lotko, E.:** *Slovník lingvistických termínů pro filology.* Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc, 2005.
- **Machek, V.:** *Etymologický slovník jazyka českého.* NLN, Praha, 1997.
- *Mluvnice češtiny 1.* Academia, Praha, 1986.
- *Mluvnice češtiny 2.* Academia, Praha, 1986.
- **Moldanová, D. (ed.):** *Žena – jazyk – literatura.* Pedagogická fakulta UJEP, Ústí nad Labem, 1996.
- **Osvaldová, B. – Halada, J.:** *Praktická encyklopedie žurnalistiky.* Libri, Praha, 2002.
- **Petkevič, V.:** Reliable Morphological Disambiguation of Czech: Rule-Based Approach is Necessary. In *Insight into the Slovak and Czech Corpus Linguistics* (Šimková M. ed.), Veda, Bratislava, 2006, s. 26–44.
- **Renzetti, C. M.:** *Ženy, muži a společnost.* Nakladatelství Karolinum, Praha 2003.
- **Schwarz, J.:** Kategorie ženskosti v češtině: pojmenování žen v češtině. In *Heterogenost v komunikaci, v textu a v jazyce*, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha, 1999, s. 61–85.
- *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky.* Academia, Praha, 2005.
- **Spoustová, D. – Hajič, J. – Votrubec, J. – Krbec, P. – Květoň, P.:** The Best of Two Worlds: Cooperation of Statistical and Rule-Based Taggers for Czech. In *Proceedings of the Workshop on Balto-Slavonic Natural Language Processing*, ACL 2007, Praha. s. 67–74.

- **Svobodová, I.:** Psychiatryně, nebo psychiatricka? In *Český jazyk a literatura*, č. 1, 57/2006–2007, s. 31–32.
- **Trávníček, F.:** *Slovník jazyka českého*. Slovanské nakladatelství, Praha, 1952.
- **Valdrová J.:** Ženský obsah v mužské formě – některá úskalí generického maskulina. In *Jinakost, cizost v jazyce a literatuře*, Ústí nad Labem, 1999, s. 105–107.
- **Valdrová, J.:** „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ Testy generického maskulina v českém jazyce. In *NŘ*, 91, 2008, č. 1, s. 26–38.
- **Valdrová, J.:** K české genderové lingvistice. In *NŘ*, 80, 1997, č. 2, s. 87–91.
- **Valdrová, J.:** Rod ženský v jazyce. In *Rod ženský: Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?*, Sociologické nakladatelství, Praha, 2003, s. 277–288.
- **Voborská, M.:** Kamerawoman, nebo kameramanka? In *NŘ*, 80, 1997, č. 2, s. 106.
- **Vodáková, A.:** Z historie „ženské práce“ a její transformace. In *Rod ženský: Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?*, Sociologické nakladatelství, Praha, 2003, s. 155–185.
- Z dopisů jazykové poradně („právnička vs. právnicka“). In *NŘ*, 86, č. 4, 2003, s. 224.
- **Ziková, M.:** K podstatě slovotvorného procesu přechylování. In *SPFFBU A*, č. 51, Brno, 2003, s. 125–132.

Excerpované noviny

- *Hospodářské noviny*, roč. LIV, 3. 11. 2010.
- *Mladá fronta Dnes s Magazínem Bydlení*, XXI/249, 26. 10. 2010.
- *Mladá fronta Dnes s Magazínem Dnes + Tv program*, XXI/198, 26. 8. 2010.
- *Mladá fronta Dnes s Magazínem Dnes + Tv program*, XXII/76, 31. 3. 2011.

Diplomové práce

- **Doležalová, L.:** *Přechylování podstatných jmen v ruštině a češtině z hlediska genderu* [online]. Bakalářská diplomová práce, FF MUNI, Brno, 2009. Dostupné z WWW: <<http://is.muni.cz/thesis>>.

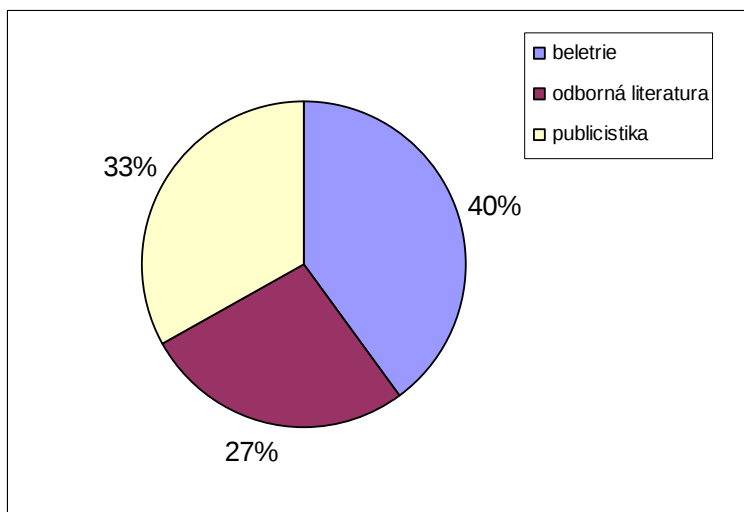
Internetové zdroje

- *Český národní korpus – SYN2010* [online]. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupné z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
- *Český národní korpus* [online]. Dostupné z WWW: <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.
- *Internetová jazyková příručka Ústavu pro jazyk český Akademie Věd ČR* [online]. 2008 [cit. 2011-04-7]. Dostupné z WWW: <<http://prirucka.ujc.cas.cz>>.
- **Ludlum, R.:** *Spiknutí škorpiónů* [online]. Domino, Ostrava, 2000 [cit. 2011-04-24]. Dostupné z WWW: *Český národní korpus – SYN2010*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupné z WWW: <<http://www.korpus>
- *Sagit, nakladatelství ekonomické a právní literatury* [online]. 1996–2011 [cit. 2011-04-5]. Sbírka zákonů, Předpis č. 167/1999 Sb. Dostupné z WWW: <<http://www.sagit.cz>>.

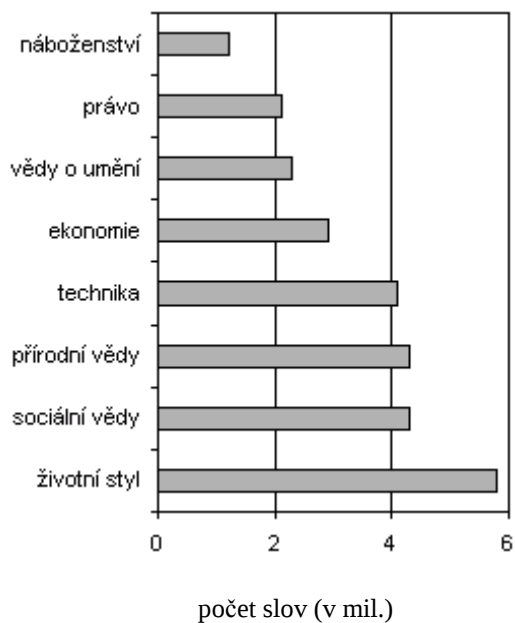
VIII. Přílohy

Příloha č. 1

Složení korpusu SYN2010²²

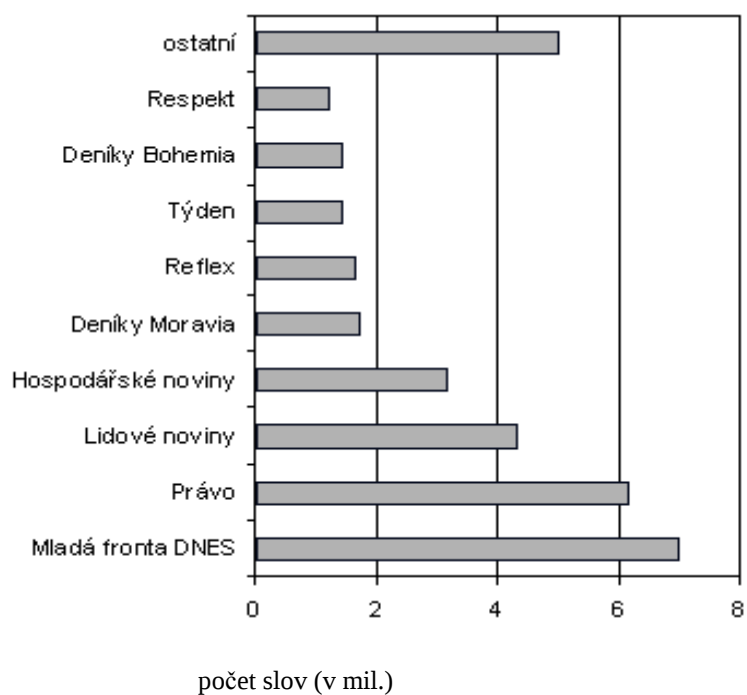

Složení odborné a další specializované literatury podle tematického zaměření:

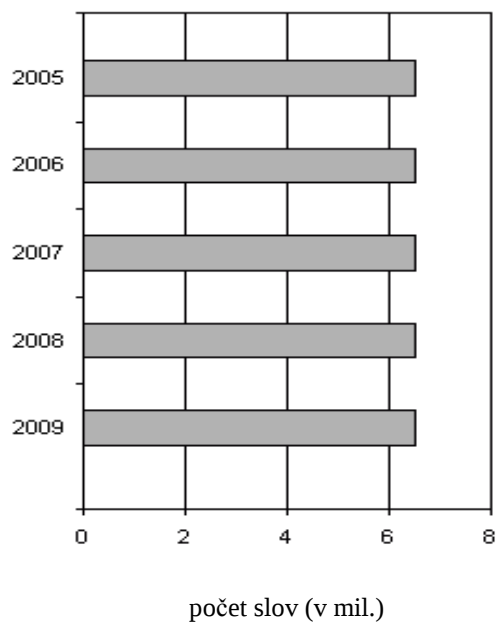

²² Převzato z <<http://ucnk.ff.cuni.cz>> dne 11. 4. 2011.

Složení publicistiky podle titulů:

Složení publicistiky podle roku vydání:

Příloha č. 2

SYN2010²³ Počet výskytů				
--	--	--	--	--

Maskulinum singulár	Maskulinum plurál ²⁴	Jména přechýlená ²⁵ [lemma="α"]		
	Dublety	Slovotvorné dublety (trojtvary)		
LEMMA [(lemma="β") & (tag="NNMS.*")]	LEMMA1/ LEMMA2 [(lemma="β") & (tag="NNMP.*")]	LEMMA1	LEMMA2	LEMMA3
1. advokát 2868	advokáti/ advokátové 684	advokátka 272		
2. agronom 49	agronomové 11	agronomka 4		
3. analytik 1212	analytici/ analytikové 1555	analytička 130		
4. archeolog	archeologové	archeoložka		

²³ Český národní korpus – SYN2010. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupné z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

²⁴ Maskulina plurálu jsou převzata z *Internetové jazykové příručky Ústavu pro jazyk český AV ČR*. Dostupné z WWW: <<http://prirucka.ujc.cas.cz>> (citováno dne 7. 4. 2011), není-li uvedeno jinak.

²⁵ Jména přechýlená jsou převzata z *Internetové jazykové příručky Ústavu pro jazyk český AV ČR*. Dostupné z WWW: <<http://prirucka.ujc.cas.cz>> (citováno dne 7. 4. 2011), není-li uvedeno jinak.

362	907	61		
5. architekt 3973	architekti 1970	architektka 201		
6. astronaut 151	astronauté/ astronauti 226	astronautka 28		
7. auditor 215	auditoři 182	auditorka 6		
8. balič 16	baliči ²⁶ 8	balička ²⁷ 2		
9. bankér 515	bankéři 576	bankéřka 17		
10. barman 656	barmani 91	barmanka 140		
11. básník 3678	básníci 1590	básnířka 235		
12. brankář/ brankař 4657	brankáři/ brankaři 802	brankářka/ brankařka 82		
13. číšník 1364	číšníci 446	číšnice 278		
14. dealer 267	dealeři 337	dealerka 7		
15. dělník	dělníci	dělnice		

²⁶ Převzato z *Českého národního korpusu – SYN2010*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupné z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

²⁷ Převzato ze *Slovníku jazyka českého*. Slovanské nakladatelství, Praha, 1952.

1086	3487	224		
16. deratizátor	deratizátoři	deratizátorka		
3	13	1		
17. designér	designéři	designérka		
349	374	48		
18. dozorce	dozorci/ dozorcové	dozorkyně		
508	527	82		
19. dramaturg	dramaturgové	dramaturgyně	dramaturžka ²⁸	
512	123	218	0	
20. editor	editoři	editorka		
195	71	62		
21. ekolog	ekologové	ekoložka		
149	618	8		
22. ekonom	ekonomové	ekonomka		
1089	1188	111		
23. farmář	farmáři	farmářka		
501	640	59		
24. florista	floristé ²⁹	floristka		
7	32	11		
25. fotbalista	fotbalisté/ fotbalisti	fotbalistka		
1644	5325	124		

²⁸ Převzato ze *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Academia, Praha, 2005.

²⁹ Převzato z *Českého národního korpusu – SYN2010*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupné z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. Stejně tak *floristka*.

26. fotograf 1949	fotografové 1048	fotografka 226		
27. geolog 230	geologové 326	geoložka 7		
28. gynekolog 397	gynekologové 97	gynekoložka 56		
29. hasič 473	hasiči 6655	hasička 27		
30. herec 4666	herci 4276	herečka 4322		
31. historik 1915	historici/ historikové 1424	historička 176		
32. hokejista 828	hokejisté/ hokejisti (hov.) 3386	hokejistka 23		
33. horník 385	horníci 751	hornice 8		
34. houslista 400	houslisté/ houslisti (hov.) 54	houslistka 135		
35. hudebník 940	hudebníci 1406	hudebnice 62		
36. hygienik	hygienici/ hygienikové	hygienička		

217	613	42		
37. chirurg 742	chirurgové 283	chirurgyně 0	chirurgžka 2	
38. ilustrátor 130	ilustrátoři 33	ilustrátorka 25		
39. inspektor 1396	inspektoři 614	inspektorka 83		
40. instruktor 502	instruktoři 308	instruktorka 93		
41. jazykovědec 52	jazykovědci 34	jazykovědkyně 3		
42. kameraman 472	kameramani 103	kameramanka 11		
43. kardiochirurg 36	kardiochirurgové 19	kardiochirurgžka 0	kardio- chirurgyně 0	
44. kardiolog 64	kardiologové 46	kardioložka 18		
45. konstruktér 276	konstruktéři 475	konstruktérka 5		
46. kontrolor 149	kontroloři 320	kontrolorka 19		
47. kouzelník	kouzelníci	kouzelnice		

843	285	74		
48. kreslíř	kreslíři ³⁰	kreslířka ³¹		
229	62	18		
49. kuchař	kuchaři	kuchařka		
895	510	1350		
50. kurýr	kurýři	kurýřka		
312	110	3		
51. kytarista	kytaristé/ kytaristi	kytaristka		
997	120	49		
52. laborant	laboranti	laborantka		
67	42	116		
53. lékárník	lékárníci	lékárnice		
310	317	53		
54. lékař	lékaři	lékařka		
11 934	9849	1284		
55. licitátor	licitátoři	licitátorka		
35	0	1		
56. lyžař	lyžaři	lyžařka		
472	1462	276		
57. makléř	makléři	makléřka ³²		
313	318	35		

³⁰ Převzato z *Českého národního korpusu – SYN2010*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupné z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

³¹ Převzato ze *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Academia, Praha, 2005.

³² Převzato z *Českého národního korpusu – SYN2010*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupné z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

58. malíř 3289	malíři 1233	malířka 308		
59. manažer 5805	manažeri 3762	manažerka 747		
60. mluvčí 11556	mluvčí 841	mluvčí 7481		
61. moderátor 1227	moderátoři 304	moderátorka 581		
62. muzikant 701	muzikanti 1464	muzikantka 39		
63. námořník 724	námořníci 1101	námořnice 9		
64. návrhář 360	návrháři 447	návrhářka 328		
65. notář 521	notáři 186	notářka 14		
66. novinář 2201	novináři 5928	novinářka 507		
67. obhájce 1280	obhájci/ obhájcové 652	obhájkyň 171		
68. operátor 1612	operátoři 1609	operátorka 141		
69. pedagog 839	pedagogové 1029	pedagožka 125		

70. pekař	pekaři	pekařka		
312	157	49		
71. personalista	personalisté/ personalisti	personalistka		
100	243	40		
72. pianista	pianisté/ pianisti	pianistka		
299	30	86		
73. pilot	piloti/ pilotové	pilotka		
2683	1323	75		
74. policista	policisté/ policisti	policistka		
4329	15868	434		
75. politolog	politologové	politoložka		
485	217	26		
76. poradce	poradci/ poradcové	poradkyně		
2141	1325	329		
77. právník	právníci	právníčka	právnice ³³	
2786	1907	374	2	
78. prodavač	prodavači	prodavačka		
720	574	965		
79. programátor	programátoři	programátorka		

³³ Převzato z *Českého národního korpusu – SYN2010*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupné z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

269	305	13		
80. projektant 494	projektanti 431	projektantka 18		
81. překladatel 713	překladaatelé 267	překladaatelka 220		
82. psychiatr 870	psychiatři 336	psychiatryně 10	psychiatřička 39	
83. psycholog 1223	psychologové 806	psycholožka 534		
84. publicista 579	publicisté/ publicisti 213	publicistka 76		
85. recepční 134	recepční 37	recepční 332		
86. redaktor 1853	redaktoři 964	redaktorka 642		
87. reportér 1083	reportéři 825	reportérka 206		
88. restaurátor 126	restaurátoři 173	restaurátorka 16		
89. režisér/ režizér 7201	režiséři/ režizéři 844	režisérka/ režizérka 745		
90. řezník 492	řezníci 172	řeznice 12		

91. řidič 9157	řidiči 7898	řidička 597		
92. saxofonista 149	saxofonisté/ saxofonisti 12	saxofonistka 9		
93. scénograf 122	scénografové 15	scénografka 18		
94. sexuolog 122	sexuologové 53	sexuoložka 35		
95. sinolog 17	sinologové 5	sinoložka 10		
96. skladatel 1781	skladatelé 630	skladatelka 69		
97. sklář 57	skláři 168	sklářka 3		
98. sochař 1127	sochaři 411	sochařka 58		
99. soudce 4586	soudci/ soudcové 2312	soudkyně 812		
100. spisovatel 4308	spisovatelé 3236	spisovatelka 837		
101. sportovec 995	sportovci 2172	sportovkyně 146		

102. stevard 113	stevardi/ stevardové 41	stevardka 63		
103. tajemník 2885	tajemníci 204	tajemnice 231		
104. tanečník 439	tanečníci 978	tanečnice 956		
105. tenista 632	tenisté/ tenisti 549	tenistka 459		
106. tesař 247	tesaři 201	tesařka 1		
107. trenér 14777	trenéři 1701	trenérka 294		
108. učitel 5997	učitelé 4946	učitelka 3293		
109. umělec 2477	umělci 4467	umělkyně 429		
110. úředník 2991	úředníci 5037	úřednice ³⁴ 624		
111. veterinář 529	veterináři 348	veterinářka 34		
112. voják	vojáci	vojákyne	vojačka (hov.)	vojanda ³⁵

³⁴ Převzato ze *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Academia, Praha, 2005.

3569	10969	32	28	5
113. volejbalista 29	volejbalisté/ volejbalisti (hov.) 472	volejbalistka 254		
114. vrátný 495	vrátní 60	vrátná ³⁶ 53		
115. vulkanolog 9	vulkanologové 24	vulkanoložka 0		
116. výtvarník 832	výtvarníci 882	výtvarnice 299		
117. záchranář 195	záchranáři 2050	záchranářka 28		
118. zástupce 7294	zástupci/ zástupcové 7805	zástupkyně 1391		
119. zpěvák 3052	zpěváci 926	zpěvačka 3090		
120. zpravodaj 763	zpravodajové 171	zpravodajka 110		

³⁵ Převzato ze *Slovníku jazyka českého*. Slovanské nakladatelství, Praha, 1952, s. 1662. Trávníček uvádí: *vojanda*, ž. = milenka, žena vojáka, воен. nevěstka.

³⁶ Převzato ze *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Academia, Praha, 2005.